

УДК 343:349,6 (477)

V. Matviychuk

OBJECTIVE SIDE OF THE CRIME OF VIOLATION OF WATER PROTECTION RULES: THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Як відомо, загальноприйнятим є визнання того, що об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність встановлених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній процес злочинного посягання. Зовнішні риси (ознаки) злочинного діяння знаходять своє відображення частково в законі. Вважаємо, що чіткий їх опис є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів і судів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності у сфері забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в законі.

Дана проблема потребує ґрунтовного дослідження, оскільки має важливе значення не тільки для теорії кримінального права, але й у правозастосовній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показує вивчення вітчизняної кримінально-правової літератури, проблемами об'єктивної сторони складу злочину займалися: М.І. Бажанов, Ф.Г. Бурчак, Е.Ф. Фесенко, П.І. Гришаєв, В.Н. Кудрявцев, А.А. Піонтковський, В.М. Присяжний та ін. Це дещо полегшує нам завдання, оскільки загальнотеоретичні питання, що стосуються зовнішньої сторони злочинного діяння, мають достатній ступінь розробки. Зважаючи на це, ми не будемо на них зупинятися, а відразу перейдемо безпосередньо до проблеми нашого дослідження, де потрібно вирішувати значне коло важливих кримінально-правових питань у сфері порушення правил охорони вод з урахуванням викликів сьогодення часу.

Мета статті: дослідити об'єктивну сторону злочину порушення правил охорони, що надасть можливість вирішити теоретичні і прикладні аспекти цієї проблеми

Основні результати дослідження. Ознаки об'єктивної сторони складу злочину, який розглядається, частково відтворено в законі (ст. 242 КК України). Як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину передбачені: діяння (дія або бездіяльність), злочинні наслідки, необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що мають місце в діянні (коли мова йде про завдану шкоду), місце, засоби та джерела вчинення злочину. Встановлення їх має важливе не тільки наукове, але й прикладне значення.

Зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 242 КК України, до цього часу не знайшла свого належного вивчення, вона надто складна для сприйняття, має істотні дискусійні в юридичному плані моменти та проблеми, які так чи інакше впливають на практику застосування норм та законотворчу діяльність і теорію кримінального права. Ми вважаємо, що багато понять, якими користуються в існуючих джерелах для визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину порушення правил охорони вод, мають цілком зрозумілі підстави: 1) це спроба механічного перенесення заборон із спеціального нормативного акта про користування водними об'єктами в кримінальний закон; 2) це безпідставний відхід від аналізу об'єктивної сторони вказаного складу злочину і замість цього прикре спрямування до трактування форм і видів забруднення та виснаження водних об'єктів; 3) це відсутність у дослідженнях, присвячених цій темі, критеріїв відмежування знарядь від засобів вчинення злочину, тощо. Отже завдання нашого дослідження в межах, визначених підрозділом, полягає в тому, щоб: а) врахувати позитивні моменти, які стосуються розкриття ознак об'єктивної сторони досліджуваного нами складу злочину, послідовно їх проаналізувати; б) користуючись загальним поняттям об'єктивної сторони складу злочину, вказати ті, які передбачені ст. 242 КК України.

Цілком покладаючись на встановлену нами послідовність висвітлення й опрацювання проблеми, зупинимось на визнанні позитивних міркувань. Вони проявляються в тому, що: 1) не потрібно механічно переносити загально-правові заборони із спеціального нормативного акта про користування водними об'єктами в чинний кримінальний закон; 2) необхідно уникнути абстрагування в трактуванні ознак об'єктивної сторони складу означеного злочину і відхилень в аналізі форм забруднення та виснаження водних об'єктів, що нами досліджуються; 3) слід відрізнити знаряддя від засобів вчинення злочинів і від способів їх вчинення; 4) важливо в разі наявності наслідків встановлювати в кожній справі необхідний причинний зв'язок між діями та викликаними ними шкідливими наслідками, що є передумовою кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 242 КК України.

Вищезгадані міркування цілком слушно використати для виявлення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину порушення правил охорони вод. До них відносяться: 1) діяння; 2) злочинні наслідки, прямо вказані в законі (ч. 2 ст. 242 КК України); 3) необхідний причинний зв'язок між діяннями і викликаними ними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України); 4) засоби вчинення злочину; 5) місце вчинення злочину; 6) джерела вчинення злочину.

Враховуючи зазначені вище недоліки та визначені під час аналізу положення об'єктивної сторони злочину порушення правил охорони вод, запропоновуємо визначення зовнішньої сторони злочину, передбаченого ст. 242 КК України. Об'єктивна сторона забруднення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) характеризується як активними діями, так і бездіяльністю, які мають місце у визначених об'єктивних умовах: в певному місці, з використанням певних засобів і джерел, а також діями для ч. 1 ст. 242 КК України і діями та наслідками для ч. 2 ст. 242 КК України (загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу або інші тяжкі наслідки) і необхідного причинного зв'язку між діями і зазначеними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України), із застосування засобів учинення злочину.

Проведений нами вище аналіз, хоча і вказує напрямки подальшого дослідження, однак не може бути вичерпним для усвідомлення змісту ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України. Тому ми прийшли до висновку, що в подальшому стосовно досліджуваної проблеми слід додатково розглянути такі питання: погляди в кримінально-правовій літературі на поняття об'єктивної сторони порушення правил охорони вод (забруднення та виснаження водних об'єктів; термінологію, якою користуються автори існуючих досліджень (як вони її розуміють і тлумачать, як вона вписується в чинне кримінальне законодавство України – ст. 242), а також в сучасну судову практику. Це викликано тим, що зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 242 КК України, не має обґрунтування, дуже важка для сприйняття особами, які застосовують досліджуване законодавство в практичній діяльності.

У досліджуваній літературі існує безліч часом однакових, а іноді суперечливих поглядів на об'єктивну сторону складу злочину порушення правил охорони вод як дії. Одні автори, характеризуючи ознаки об'єктивної сторони означеного складу злочину, зазначають, що вона проявляється у забрудненні водних об'єктів, але не називають засмічення та виснаження таких об'єктів (наприклад, А.Н. Комісаров [1, с. 329], П.С. Матишевський [2, с. 529-530], В. Пакутін [3, с. 40], М.І. Якубович [4, с. 500]); другі чомусь використовують поняття «насичення», але не називають це забрудненням (наприклад, Б.А. Курінов) [5, с. 123]; треті обмежуються при цьому такими термінами, як «отруєння» та «зараження» (наприклад, І.М. Тяжкова) [6, с. 267]; четверті, даючи визначення, говорять про дію чи бездіяльність суб'єкта злочину (наприклад, А.Н. Ігнатов [7, с. 433], Н.Ф. Кузнецова [8, с. 403]); п'яті вважають, що об'єктивна сторона забруднення водойм може виражатися в забрудненні рік, озер, інших водойм і водних джерел неочищеними, необеззараженими стічними водами чи відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних та інших підприємств, установ і організацій, суб'єктом злочину, що завдали, чи могли завдати шкоду здоров'ю людей чи сільськогосподарському виробництву, або рибним запасам (наприклад, Е.М. Жевлаков) [9, с. 41]; шості вважають, що об'єктивна сторона цього злочину включає в себе дії не в одній, а в декількох можливих формах, може мати наслідки декількох видів і

причинний зв'язок між першими і другими, а також проявлятися забрудненням, засміченням, виснаженням поверхневих або підземних вод, джерел, питного водопостачання чи іншою зміною їх природних властивостей, якщо ці діяння потягли за собою завдання істотної шкоди тваринному чи рослинному світу, рибним запасам, лісовому або сільському господарству (наприклад, Н.А. Лопашенко) [10, с. 105]: сьомі до об'єктивної сторони цього злочину відносять забруднення, засмічення, виснаження поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання чи інша зміна їх природних властивостей, якщо це потягло за собою завдання істотної шкоди тваринному або рослинному світу, рибним запасам, лісовому або сільському господарству (наприклад, Т.І. Вауліна) [11, с. 502-503]; восьмі вважають, що об'єктивна сторона зазначеного злочину полягає в дії або бездіяльності, що відбувається порушенням правил охорони водних об'єктів і спричиненні цим забруднення водних об'єктів неочищеними і необеззараженими стічними водами, відходами та викидами виробничої діяльності підприємств, установ і організацій, комунальних установ, а також відходів, використаних у невиробничій сфері (наприклад, С.Б. Гавриш) [12, с. 673]; дев'яті говорять про діяння (порушення правил охорони вод); настання наслідків у вигляді забруднення вод, зміні їхніх природних властивостей або виснаження водних джерел; створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля; причинного зв'язку між діянням, забрудненням вод, зміною їхніх природних властивостей, виснаження водних джерел і станом небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля (В.І. Антипов) [13, с. 540].

Існує думка, що об'єктивна сторона цього злочину характеризується діянням; дією (забруднення, засмічення поверхневих водозборів, льодового покриву водоєм, водотоків, а також морів, їх заток і лиманів виробничими, побутовими та іншими відходами, сміттям, нафтовими, хімічними та іншими забруднюючими речовинами; скиданням у водні об'єкти виробничих, побутових, радіоактивних та інших видів відходів і сміття тощо) або бездіяльністю (невстановлені зони санітарної охорони водних об'єктів, незабезпечена охорона вод від забруднення і засмічення внаслідок втрат мастильних речовин, палива, хімічних, нафтових та інших забруднюючих речовин тощо), наслідками і причинним зв'язком між діянням і наслідками (М.М. Панько) [14, с. 513].

Цікава думка щодо об'єктивної сторони авторського колективу Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України, під загальною редакцією М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренка. Автори коментаря вважають, що зовнішня сторона злочину характеризується діянням трьома способами: забруднення водних об'єктів, зміна їх властивостей, виснаження водних джерел [15, с. 427].

Необхідно зазначити, що А.Н. Комісаров, П.С. Матишевський, В. Пакутін, М.І. Якубович обмежують об'єктивну сторону досліджуваного злочину лише забрудненням водних об'єктів, а не використовують виснаження та засмічення, що не відповідає її описанню в законі. Не можна погодитися з думкою щодо об'єктивної сторони цього злочину Б.А. Курінова, оскільки насичення – це можливий спосіб забруднення водних об'єктів під час їх забруднен-

ня, до того ж автор не характеризує такі ознаки об'єктивної сторони вказаного злочину, як засмічення та виснаження. Не є переконливою також позиція І.М. Тяжкової, адже отруєння та зараження також не охоплює всіх ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину. Більш повною і переконливою є позиція щодо об'єктивної сторони цього асоціального явища А.Н. Ігнатова та Н.Ф. Кузнецової, які називають основну ознаку цього складу злочину – діяння. Слід зазначити, що у визначенні об'єктивної сторони зазначеного діяння Е.М. Жевлаков виділяє із зовнішніх ознак забруднення, засоби забруднення і перераховує наслідки, що є позитивним.

Проте нам більше імпонує позиція Н.А. Лопашенко щодо об'єктивної сторони досліджуваного злочину, адже вона називає діяння і декілька можливих їх форм (забруднення, засмічення, виснаження, а також наслідки декількох видів і причинний зв'язок, але змішує наслідки з діянням. Подібне, в основному, до зазначеної точки зору і судження Т.І. Вауліної, яка також використовує позицію законодавця Російської Федерації, а саме: іншу зміну природних властивостей, розділяє тваринний світ і рибні запаси, що суперечить науковому підходу, адже рибні запаси і тваринний світ – це одне ціле. В цьому контексті слід зазначити, що має певні вади думка С.Б. Гавриша щодо об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 242 КК України, (позитивним є те, що він виділяє дію або бездіяльність), але як наслідки вважає забруднення водних об'єктів помилково, оскільки такі наслідки законодавцем не зазначені, оскільки в ч. 1 цієї статті йде мова про загрозу. До позитивного з позиції цього вченого слід віднести перерахування засобів вчинення злочину та вказівку на можливі джерела забруднення, хоча він з точки зору об'єктивної сторони їх ніяк не називає.

Непереконлива точка зору В.І. Антипова щодо об'єктивної сторони злочинного забруднення водних об'єктів, який, вірно називаючи основні ознаки зовнішньої сторони як діяння, проте діяння зводить до порушення правил охорони вод слідом за законодавцем, а настання наслідків змішує з формами діяння, хоча в загальному переліку наводить і наслідки, які передбачені законом. Також важко погодитися з визначенням об'єктивної сторони, яке пропонується авторами Науково-практичного коментаря за редакцією М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка, оскільки вони діяння і способи необґрунтовано змішують.

Найбільш вдалою з перерахованих є думка щодо зовнішньої сторони М.М. Панька, оскільки він чітко називає дії та приблизний перелік бездіяльності і засоби забруднення, вказує, що для об'єктивної сторони мають бути наслідки та причинний зв'язок, але не називає наслідки, які чітко зазначені в ч. 2 ст. 242 КК України.

Ми вважаємо, що така різноманітність понять, яка використовується для позначення авторами обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину порушення правил охорони вод має таку підставу: 1) вони по-різному названі в диспозиціях статей кримінальних кодексів різних країн; 2) неоднозначне сприйняття означених у законі ознак «забруднення», «виснаження» як діяння або як наслідки, що ускладнює застосування ст. 242 КК України;

3) різне тлумачення самого поняття «забруднення водних об'єктів», «виснаження водних об'єктів», «засмічення водних об'єктів» у юридичній і спеціальній літературі; 4) відхід законодавця від необхідності включення до ст. 242 КК України такого діяння, як засмічення.

Першу підставу ми розглянемо після трьох подальших підстав із методологічних міркувань. У контексті вищевикладено слід зазначити, що згадані питання і напрямки, а також точки зору та існуюча судова практика допоможуть нам вірно вказати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України, та визначити їх зміст. Такими є: 1) діяння; 2) злочинні наслідки, прямо вказані в законі (ч. 2 ст. 242 КК України); 3) необхідний причинний зв'язок між діянням і викликаними ними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК); 4) засоби вчинення злочину; 5) місце вчинення злочину; 6) джерело вчинення злочину.

Насамперед зупинимося на таких ознаках об'єктивної сторони вказаного складу злочину, як дії і бездіяльність. Загальною визначенням є те, що діяння — це протиправний активний або пасивний, усвідомлений вольовий акт зовнішньої поведінки суб'єкта, що виражається у здійсненні суспільно небезпечного посягання, передбаченого ст. 242 КК України. Аналіз понять, що використані у диспозиціях ч. 1, 2 ст. 242 КК України, а також названого вище визначення зовнішньої сторони злочинного порушення правил охорони вод дає нам підставу говорити про те, що поняття «забруднення», «виснаження», означені у диспозиції ст. 242 КК України, асоціюються з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони названого складу злочину: дією або бездіяльністю. Наше твердження має під собою підставу, тому що спирається на описання об'єктивної сторони, яка передбачає у названому складі настання наслідків, з якими законодавець зв'язує момент закінчення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України. Названі наслідки мають як ознака складу злочину виключний перелік: 1) загибель або захворювання людей; 2) масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу; 3) інші тяжкі наслідки. Наша думка підтверджується зазначенням у ч. 1 ст. 242 КК України того, що діяння, які передбачені в ній, лише створили небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Тобто в ч. 1 ст. 242 КК України означена лише загроза настання наслідків, з якою пов'язується криміналізація діяння, тому помилковим є міркування, що саме діяння забруднення водойм є наслідком вчиненого вчинку [16, с. 673; 17, с. 41-42].

Наша позиція спирається на п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17, де створення небезпеки — це лише можливість настання наслідків, а не самі наслідки [18, с. 26–29].

Забруднення водних об'єктів (діяння) у юридичній літературі розуміють по-різному: 1) як надходження до водних об'єктів забруднюючої речовини, розчинів, які привносяться у такі водойми у результаті господарської діяльності людини (відходів, викидів, напівфабрикатів, неочищених стічних вод) [12, с. 673]; 2) як надходження до водних об'єктів лише забруднюючих речовин [13, с. 541]; 3) це скидання або надходження іншим способом у водні об'єкти засобів, а також утворення в них речовин, що погіршують якість

поверхневих і підземних вод, обмежують їх використання чи негативно впливають на стан дна і берегів водних об'єктів [10, с. 111]; це скидання, вилив або інше надходження до водних об'єктів шкідливих речовин, а також утворення в них шкідливих речовин (одержаних додатково до їх природного стану домішок), що значно погіршує природний стан та ускладнює використання вод, створює небезпеку для життя і здоров'я людей, а також для тваринного й рослинного світу, довкілля [15, с. 427].

Усі зазначені дефініції діяння мають право на існування, і головний висновок з цього, що забруднення водних об'єктів – це діяння. Як свідчить судова практика, із 100% справ за 2010, 2012, 2013 і 2014 роки злочини, передбачені ст. 242 КК України, вчинялися внаслідок такого діяння, як забруднення водних об'єктів.

Другою формою діяння є виснаження водних джерел. Під виснаженням водних джерел розуміють – стійке скорочення водних запасів і погіршення якості водних джерел, що створило небезпеку настання наслідків, якімогли б настати (ч.1 ст. 242 КК України) [12, с. 673; 10, с. 111; 15, с. 427]. Як видно з нашого дослідження, розходження щодо таких дій немає.

Нам більш імпонує визначення виснаження водних об'єктів, яке дається в Екологічному енциклопедичному словнику: «...зменшення мінімально-допустимого стоку поверхневих вод, при якому не забезпечується екологічне благополуччя водного об'єкта, відбувається зміна кількості і якості води і погіршуються умови водокористування» [19, с. 296]. Виходячи з цього, можна дати кримінально-правове визначення виснаження водних об'єктів: «Під виснаженням водних об'єктів слід розуміти умисну або необережну, заборонену Кримінальним кодексом України дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини з охорони, раціонального використання, оздоровлення та відтворення водних об'єктів, які полягають у зменшенні мінімально допустимого стоку поверхневих вод, при якому не забезпечується благополуччя водного об'єкта, відбувається зміна кількості і якості води, погіршуються умови водопостачання, що призводить до спричинення загрози в настанні шкоди здоров'ю людей, їх життю або об'єктам тваринного чи рослинного світу, або спричиняє масове захворювання людей, або масову загибель тваринного чи рослинного світу, або екологічну катастрофу, або завдало збитків, які в десять тисяч і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян». Таке визначення сприятиме вдосконаленню чинного кримінального законодавства.

Необхідно враховувати, що досліджуваний злочин може вчинятися як шляхом певної дії, так і відбуватися у формі бездіяльності. Загальною встановленим є той факт, що дія у кримінально-правовому значенні – це лише активний, усвідомлений вольовий акт поведінки людини, що виражається у вчиненні суспільно небезпечного посягання, в нашому випадку передбаченого ст. 242 КК України. Отже, під дією розуміються не рефлекторні, інстинктивні рухи тіла, а лише свідомо регульований вольовий акт суб'єкта досліджуваного складу злочину. Наприклад, якщо в результаті рефлекторного руху тіла та чи інша особа зачепила регулятор заслінки чи скидного механізму і відбувся залповий скид

неочищених та незнешкоджених стічних вод, покидьків або відходів, що викликало заподіяння шкоди здоров'ю людей, або довкіллю, то її не можна притягнути до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 242 КК України, бо була відсутня воля на вчинення цього злочину.

Водночас необхідно знати, що забруднення водних об'єктів може бути вчинене різноманітними прийомами і методами, наприклад, одночасним залповим скидом стічних вод і покидьків або поступовим, з дозуванням у часі тощо, таке ж судження слід віднести і до виснаження водних об'єктів. У законодавстві відсутнє посилання на спосіб не тому, що він буде відсутній, а тому, що для кваліфікації діяння це не має значення, та й описати всі способи забруднення, виснаження та засмічення в рамках закону неможливо через велику їхню різноманітність і багатоплановість. Виходячи з цього, не можна погодитися з В.О. Навроцьким, що для відповідальності за вказане діяння важливо встановити, що застосування способу обов'язково викликає і впливає на насичення водного об'єкта забруднюючими стічними водами, речовинами чи сумішами [20, с. 9].

Не можна погодитися також із думкою Е. М. Жевлакова, що стічні води, відходи, покидьки та забруднення за допомогою останніх водоймища є такою ознакою об'єктивної сторони, як способи вчинення злочину [9, с. 64]. Аналогічної думки дотримується і В.А. Широков [21, с. 18].

На нашу думку, на таке помилкове змішання способів вчинення злочину і засобів виявляє вплив теоретична основа, що ґрунтується на неправильному визначенні поняття «спосіб учинення злочину», а в нашому випадку - ознака об'єктивної сторони. Наприклад, М.І. Ковальов під способом вчинення злочину має на увазі прийоми, методи або сукупність певних засобів, що використовуються для вчинення того чи іншого суспільно небезпечного діяння [22, с. 166]. Натомість Г.Г. Зуйков вважає, що під способом слід розуміти систему дій з підготовки, готування, вчинення та приховання тих чи інших злочинів [23, с. 25]. Для ліквідації цих протиріч ми можемо спиратися на цілком достовірні обґрунтування М. І. Панова про те, що спосіб указує на прийоми та методи, які особа застосувала для вчинення злочину [24, с. 20]. Його міркування відповідає етимологічному тлумаченню поняття способу як способу дій [25, с. 297].

Слід погодитися, що визначення Г.В. Бушуєвим способу злочину як способу негативної поведінки певної особи, яка вчиняє певний вид кримінально-протиправного суспільно небезпечного діяння, є вірним і відображає правильне розуміння нами позиції законодавця, відображеної у ст. 242 КК України [26, с. 5; 27, с. 24]. На нашу думку, засоби вчинення цього злочину властиві цьому злочину, а спосіб є лише факультативною ознакою цього злочину.

У ст. 242 КК України засоби як ознака складу злочину не перераховані, але вони мають встановлюватися по кожній справі, тому що випливають зі змісту статті, до того ж засоби впливають на суспільну безпеку діяння і набули обов'язкових ознак складу злочину, тому їх необхідно досліджувати. Засоби, за висловлюванням Я.М. Брайніна, є такою умовою відповідальності, яка не припускає будь-яких відхилень від закону [28, с. 183]. Натомість, хоча і

спосіб вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України, не вказаний у диспозиції зазначеної статті, все ж він відіграє важливу роль при встановленні форми злочинної поведінки особи та виду вини. Від того, яким способом було вчинене забруднення, виснаження водних об'єктів, можна правильно зрозуміти та визначити поведінку суб'єкта злочину. Із наведеного вище видно, що такий спосіб забруднення, як розвантаження або скид (безпосередньо) у водойму отруйних відходів свідчить також про таку форму злочинної поведінки, як дія. Натомість забруднення водних об'єктів може вчинюватися і шляхом бездіяльності. З «Огляду судової практики про розгляд судами справ про порушення законодавства про охорону природи» відомо, що таке джерело забруднення, як стічні води з тваринницьких комплексів або з промислових підприємств має велике поширення [27, с. 30].

Проілюструємо за допомогою прикладу, як спосіб забруднення визначає форму такої злочинної поведінки – бездіяльність. Так, В.Л., відповідальний за утилізацію відходів на Чернігівському камвольно-суконному комбінаті, не вжив заходів щодо ремонту очисних споруд, що викликало витік забруднюючих речовин в озеро [29, с. 16]. Наведений типовий приклад переконливо показує, що такий спосіб, як метод незапобігання аварії викликає таку форму (схему) злочинної поведінки, як бездіяльність. Бездіяльність може проявлятися, як свідчить судова практика, у порушенні умов проектування, будівництва, введення в дію об'єктів тощо.

Злочин, передбачений ст. 242 КК України, має таку конструкцію, яка свідчить, що вчинити забруднення чи виснаження водойм неможливо без допомоги засобів вчинення злочинів і джерел забруднення. До них можна віднести: неочищені та незнешкоджені стічні води, покидьки чи відходи підприємств, установ та організацій виробничої чи невиробничої сфери, сировину, готову продукцію, матеріали, суміші тощо.

Враховуючи зазначене вище, слід зазначити, що неможливо розкрити об'єктивну сторону складу означеного злочину без з'ясування змісту поняття «стічні води» як засобу вчинення злочину. Слід погодитися з думкою, що стічні води не можна віднести до предмета злочину, тому що не з приводу останніх виникають відносини у сфері раціонального використання й охорони водних об'єктів [27, с. 26]. Отже, це те, за допомогою чого забруднюються водні об'єкти, – засоби вчинення злочину. Вказана ознака під стічними водами охоплює води, використані як для промислових, комунальних, сільськогосподарських, так і побутових потреб, у результаті чого істотно змінився їх первісний хімічний, фізичний чи біологічний склад [9, с. 64; 27, с. 26]. У цьому контексті В.А. Широков наполягає, що стічні води повинні бути такими, що використовуються як для виробничих, так і комунально-побутових потреб або інших потреб, які отримали відповідні додаткові шкідливі домішки, що змінили їх первісні хімічні, фізичні чи біологічні властивості і склад та підлягають вилученню з території підприємств або населених пунктів у встановленому законодавством порядку [30, с. 18]. Інші погляди з цього питання мають К.П. Мітрошкін, М.Є. Берлянда, Ю.П. Беліченко, які переконані, що стічними водами мають бути такі, які використані на побутові, виробничі або інші потреби і які отримали при цьому

додаткові домішки, суміші, що змінили їхній первісний хімічний, біологічний склад або фізичні властивості, а також води, які стікають з територій населених пунктів, промислових підприємств і сільськогосподарських полів та індивідуальних господарств у результаті випадання атмосферних осадків [31, с. 90]. Натомість В.В. Воронов, І.Ф. Лівчак, наполягають на тому, що стічні води – це води, які використані на побутові, виробничі, лікувальні або інші потреби і забруднені різноманітними домішками, речовинами, що змінили їхній первісний хімічний, біологічний склад та фізичні властивості, а також води, що стікають із територій населених пунктів і промислових підприємств у результаті атмосферних опадів або поливання вулиць та проведення санітарних заходів [27, с. 26]. У цьому аспекті корисні міркування В.О. Навроцького, який до стічних вод відносить різноманітні води, використані у промисловості, сільському господарстві для безпеки виробництва, для комунальних потреб або інших потреб, які підлягають відведенню в ріки, озера, ставки, інші водойми [20, с. 5].

Аналіз вищенаведених суджень дав змогу виявити багато спільного у визначенні стічних вод: 1) це, зокрема, вода, використана на будь-які потреби під час водокористування; 2) це така вода, що додатково отримали певні домішки, речовини, матеріали; 3) це те, що названі води, які змінили свій склад; 4) це води, які змінили свої хімічні, фізичні властивості. Натомість потрібно наголосити, що означені визначення мають і певні відмінності. Так, аналізуючи визначення, що стічні води – це води, використані на певні потреби, можна констатувати різний ступінь і рівень конкретизації цих потреб в різних авторів, про що також зазначає і В.О. Навроцький [20, с. 5]. Скажімо Ю.П. Беліченко, М.Є. Берлянд, К.П. Мітрошкін та інші пов'язують їх із виробничими, побутовими та іншими потребами, а В.А. Широков – з виробничими чи комунально-побутовими, Е.М. Жевлаков – з промисловими, комунальними, сільськогосподарськими чи побутовими, В.О. Навроцький – промисловими, сільськогосподарськими та комунальними потребами тощо.

Погоджуємося з думкою, що обмежувати стічні води межами виробничих, промислових, комунальних, побутових або сільськогосподарських потреб недоцільно та й невірно. Крім того, цей перелік стічних вод, на наш погляд, лише приблизний, не має вичерпного переліку. Ми покладаємося на міркування, що існує ще невиробнича сфера, яка не охоплюється тільки побутовою, виробничою або комунальною діяльністю, а має ще інший обсяг, тому недоцільно (та й неможливо) перерахувати всі види стічних вод. До того ж у цьому немає потреби, адже життя може викликати необхідність створення нових галузей людської діяльності, які також будуть формувати та викидати стічні води [27, с. 27]. Ми згодні з позицією авторів, що стічні води – це води, використані як у виробничій, так і у невиробничій сфері (або у різноманітних сферах людської діяльності) [27, с. 37].

Аналіз змісту наявних понять «стічні води» та міркувань показує: 1) що одні автори, зокрема К.П. Мітрошкін, М.Є. Берлянд, Ю.П. Беліченко, І.Ф. Лівчак, В.В. Воронов, вказують на те, що названі води отримали певні додаткові домішки, суміші, що змінили їх первісний хімічний склад і фізичні властивості; 2) інші, наприклад, Е.М. Жевлаков, засвідчують, що ці води після їхнього

використання за призначенням, забору змінюють свій первісний хімічний, фізичний чи біологічний склад; 3) деякі, наприклад, В.А. Широков, пов'язують їх із зміною своєї первісної хімічної, фізичної чи біологічної властивостей, що є більш повним визначенням [27, с. 27]. Натомість В.О. Навроцький, на противагу перерахованим авторам, стічні води з будь-якими змінами жодним чином не пов'язує, що можна вважати недостатньо обґрунтованою думкою.

Ми переконані, що посилення авторів лише на зміну властивості або складу води, а також деяких властивостей чи складів спірне за своєю суттю і формою, тому що не охоплює саме забруднення. В судженні, що в цілому характеризує стічні води, необхідно вказувати не тільки на можливість зміни фізичних, хімічних, біологічних властивостей, але й складу води, що істотно доповнить цей феномен [27, с. 38–39]. Проте в кожному конкретному випадку може змінитися одна, дві чи три властивості або якийсь склад стічних вод, що також потрібно враховувати. Також заслуговує на увагу та обставина, що до стічних вод відносять і води, які стікають з території населених пунктів, промислових підприємств, сільськогосподарських угідь у результаті випадання атмосферних осадків або поливання вулиць, посипання вулиць сіллю та піском або проведення санітарних заходів.

Отже, ми переконані, що названі вище автори, використовуючи (кожний окремо) свою класифікацію, тобто маючи хибну посилку, намагалися надати їй вичерпного, завершеного характеру, тобто отримати задуманий результат. Натомість їхнє прагнення заздалегідь було приречене на поразку, тому що не виключає змішування промислових із комунальними або з побутовими стічними водами та водотоками та має заделегідь закладену логічну помилку. В той же час слід зазначити, що названа класифікація не охоплює та й не може охопити всі стічні води, в які в результаті безпосередньої або опосередкованої діяльності внесені шкідливі домішки речовини або суміші. Позиція авторів монографії підтверджується конкретизацією стічних вод, запропонованою, наприклад, І.Ф. Ливчаком і В.В. Вороновим. Ці засоби залежно від походження, виду і складу поділяють їх на такі основні категорії: 1) по-перше, побутові – від туалетних кімнат, душових, кухонь, лазень, пральних, їдалень, лікарень; вони надходять від житлових і громадських будинків, а також від побутових приміщень промислових підприємств; 2) по-друге, виробничі (води, використані у технологічних процесах, що не відповідають більше вимогам, що пред'являються до їхньої якості). До цієї категорії вод відносять води, що відкачують на поверхню землі при видобуванні корисних копалин; 3) по-третє, атмосферні (дошові і талі) [27, с. 28]. В той же час, поряд із атмосферними, відводяться води від поливу вулиць, від фонтанів і дренажів, використані на промислові та інші цілі тощо [27, с. 28–29]. Подібне вирішення питання можна знайти і в інших авторів, тому неважко визначити, що всі перераховані стічні води можна віднести або до виробничої, або до невиробничої сфери. Цей підхід дійсно дозволить нам охопити всі стічні води, на які прямо чи опосередковано може впливати людина в процесі водокористування. Стосовно атмосферних опадів, що можуть утворювати стічні води, слід також підійти з міркою вод виробничої або невиробничої сфери, бо вони забруднюються в результаті того, що вбирають у себе

продукти людської діяльності в названих сферах людської діяльності й технологічних процесах [27, с. 28]. Необхідно також акцентувати увагу на тому факті, що людська практика може давати додаткові види стічних вод, але вони будуть повністю вкладатися в запропоновану вище класифікацію. Така класифікація потребує ще раз уточнити, що ж являє собою виробнича та невиробнича сфери. Слід зауважити, що до виробничої сфери відносять сукупність галузей народного господарства, які об'єднують матеріальне виробництво і матеріальні послуги; галузі й види діяльності, що створюють матеріальні блага у формі речей, продуктів і перетвореної енергії природи або ж надають послуги матеріального характеру; що є продовженням процесу виробництва [27, с. 29; 32, с. 1063]. Натомість до невиробничої сфери відноситься сукупність галузей народного господарства, що включають нематеріальне виробництво та нематеріальні послуги. Отже, спільною ознакою, яка об'єднує їх в одну сферу людської діяльності, є нематеріальний характер результату праці робітників, зайнятих у видах діяльності, що мають характер послуг [27, с. 29; 32, с. 878].

Доцільно також звернутися до такого судження: стічні води являють собою складні гетерогенні суміші, що містять домішки, суміші органічного та неорганічного походження, які знаходяться у нерозчиненому, колоїдному та розчиненому стані тощо [19, с. 649; 27, с. 29]. Зазначене визначення повинне бути враховане в остаточному формулюванні поняття «стічні води». Отже, «під стічними водами необхідно розуміти води, використані у виробничій або невиробничій сфері (складні гетерогенні або інші суміші або домішки, що містять в собі речовини органічного та мінерального походження, що знаходяться у нерозчиненому, колоїдному та розчиненому стані) і додаткові домішки, суспензії, що отримали при цьому певні зміни, і які змінили їх первісний хімічний, фізичний, біологічний склад чи властивості, а також води, що стікають із територій населених пунктів, промислових підприємств і сільськогосподарських полів, індивідуальних подвір'їв у результаті випадення атмосферних опадів або поливання вулиць чи зрошування полів» [27, с. 29].

Ми згодні з позицією авторів, що неочищені та незнезаражені стічні води – це води, в яких: 1) перевищені гранично допустимі концентрації (ГДК); 2) перевищені гранично допустимі викиди шкідливих речовин (ГДВ); 3) перевищені гранично допустимі шкідливі фізичні впливи (ГДХВ) на воду [27, с. 40].

У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами» від 25.03.1999 № 465 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 748 (748-2013-п) від 07.08.2013) приводяться технічні умови відведення стічних вод, вказується, в яких випадках скид їх у водні об'єкти заборонений, наводяться загальні рекомендації щодо розрахунку змішання та розбавлення стічних вод, які скидають, та визначений порядок погодження умов відведення їх у водні об'єкти і порядок ефективності очищення, знешкодження стічних вод [33]. Склад і властивості питної води мають відповідати вимогам чинного державного стандарту «Вода питна», Закон України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 12.02.2015 «Про питну воду та питне водопостачання» [34], Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 № 1107 «Про затвер-

дження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання» [35], які передбачені Наказом МОЗ «Про затвердження Державних санітарних правил і норм «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання» (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 400 від 12.05.2010) [36] тощо.

Враховуючи те, що сучасне виробництво майже неможливе без забруднення водних об'єктів, для зменшення до мінімуму шкідливого впливу такого забруднення встановлені ліміти гранично допустимого скидання забруднюючих речовин – маса речовин у зворотній воді, що є максимально допустимою для відведення за встановленим режимом даного пункту водного об'єкта за одиницю часу [37]. Цікаво, що ліміти розраховуються таким чином, щоб їх сумарна маса не призвела до перевищення гранично допустимої концентрації речовин у воді – рівня концентрації, при перевищенні якого вода вважається непридатною для конкретних цілей водокористування [33].

Судова практика та правові приписи свідчать, що відповідальність за ст. 242 КК України настає лише за перевищення вказаних лімітів без дозволу в результаті скидів зворотних вод або забруднюючих речовин, що призвели до екстремально-високого забруднення водного об'єкта [37]. Цікаво і те, як свідчить дослідження нами матеріалів досудового слідства та вироків судів, що набули чинності, із 100 % досліджених кримінальних справ 80 % для визначення стану водних об'єктів до їх забруднення користувалися даними державного водного кадастру, який складається з метою систематизації даних державного обліку вод і визначення наявних для використання водних ресурсів. У той же час у 20 % справ ані досудове слідство, ані суд не користувалися даними державного водного кадастру, що ставить під сумнів законність вироків.

Слід зазначити, що без звернення до державного водного кадастру обійтися неможливо, оскільки він являє собою систематизований звіт відомостей: про поверхневі води; про підземні води; про внутрішні морські води і територіальне море; про обсяги, режим і якість та використання вод (водних об'єктів); про водокористувачів (див. Постанову КМУ із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 483 від 03.06.2013) [38].

Із сформульованого нами визначення забруднення водних об'єктів випливає, що забруднення змінює якість води, тому настала потреба показати, від чого залежить ступінь її забруднення. Як відомо, якість води нормується, виходячи з вимог господарчо-питного, культурно-побутового та рибогосподарського водокористування. Ведеться розробка норм якості води для зрошення. Води вважаються забрудненими (неочищеними та незнешкодженими) у такому разі, якщо їхній склад і властивості, що визначаються за стандартними методиками, не відповідають нормам якості води. До норм якості води належать: загальні вимоги до складу й властивостей води водних об'єктів пунктів господарчо-питного та культурно-побутового водокористування; гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у воді водних об'єктів, що використовуються для рибогосподарських цілей [33].

Слід зазначити, що найістотніший недолік вивчених нами публікацій, які стосуються охорони водних ресурсів, а також спеціальної літератури, водного законодавства і встановлених відповідно до них різних нормативів полягає в тому, що йдеться у результаті тільки про якість природних об'єктів. Такий підхід до вказаного питання не зовсім відповідає раціональному використанню та охороні водних ресурсів. Крім того, це ускладнює тлумачення засобів, зокрема неочищених і незнешкоджених стічних вод. З метою з'ясування такої невідповідності доцільно було б розробити зацікавленим відомствам (на які покладається контроль за якістю вод) нормативи, які б пред'являлись до стічних вод і лише при їх дотриманні дозволяти їхній скид. Такий підхід у природоохоронній діяльності держави служив би основою екологічної безпеки. Нам же доведеться в цьому дослідженні спробувати виділити вимогу (у межах чинного законодавства та нормативів) до стічних вод і природних водних об'єктів окремо. У Правилах охорони поверхневих вод від забруднення стічними водами можна побачити такі неточності: зазначаються випадки, коли забороняється їхній скид, але не називаються нормативи забрудненості, за якими повинна бути пов'язана заборона їхнього скиду. Також наведено лише занадто загальні умови спуску стічних вод у водні об'єкти, що визначаються з урахуванням: 1) ступеня можливого змішання та розведення стічних вод із водою водного об'єкта на шляху від місця точки скиду стічних вод до розрахункового (контрольного) створу найближчих пунктів господарчо-питного, культурно-побутового та рибогосподарського водокористування; 2) якості води водойм і водотоків вище місця проєктованого скиду стічних вод. Сам облік процесів природного самоочищення вод від речовин, сумішей, які до них надходять, допускається, якщо процес самоочищення досить різко виражений та його закономірності достатньо вивчені [33]. При дослідженні умов спуску стічних вод у водні об'єкти та видачі по них висновків органи з регулювання використання і охорони вод встановлюють з урахуванням перспективи розвитку для кожного окремого об'єкта допустиму до скиду зі стічними водами кількість шкідливих речовин (розрахунок при цьому проводиться відповідно до вимог зазначених вище Правил до складу і властивостей води водних об'єктів господарчо-питного, культурно-побутового та рибно-господарського використання). Але такий підхід до складу і властивостей стічних вод не може врахувати концентрацію домішок на всіх разом взятих джерелах забруднення водойм, що робить беззахисним природний об'єкт. Ми вважаємо, що такий припис Правил та інших нормативних приписів не враховує того, що водний об'єкт являє собою єдине ціле і забруднення його частини призведе до забруднення й іншого водного простору. Крім того, це суперечить вимогам Водного кодексу України, де відзначається, що скид стічних вод допускається лише у випадку, якщо він не призведе до збільшення вмісту у водному об'єкті забруднюючих речовин понад встановлені норми і за умови очищення водокористувачем стічних вод до меж, встановлених органами з регулювання використання та охорони вод. Незважаючи на недосконалість законодавства і нормативів якості води для певних водних об'єктів, все ж ними слід керуватися при пред'явленні вимог до стічних вод. У цьому питанні нам також допоможуть положення Правил охоро-

ни поверхневих вод від забруднення стічними водами (зворотними водами), у яких зазначено, що при скиданні стічних вод у межах міста (або будь-якого населеного пункту) першим пунктом водокористування є даний населений пункт; у цих випадках вимоги, встановлені до складу та властивостей води водотоку, повинні стосуватись і до самих стічних вод. Посилаючись на Правила, можна назвати найважливіші показники, що стосуються стічних вод: 1) гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин, розроблені Міністерством охорони здоров'я України. Це основний гігієнічний норматив, що покладений в основу сучасного водно-санітарного законодавства. Він розроблений у мг/л для всіх можливих речовин, що потрапляють у водні об'єкти; наприклад, для свинцю – 0,1, ртуті – 0,05; бензину – 0,1 мг/л і т. п.; 2) біологічна потреба у кисні (БПК) вказує на вміст у воді кисню мг/л, необхідного для надання воді речовин, що забруднюють її; наприклад, при 50 л/доб споживання води на душу населення БПК становить 600-800 мг/л, при 100 – ця потреба складе 300 мг/л (для промислових стічних вод ця потреба інша і залежить від характеру виробництва); 3) водневий показник (Рн) визначає у воді концентрацію іонів водню і показує кислотність чи її лужність. Для питного використання цей показник не повинен перевищувати 6,5–8,5. Такого ж порядку він необхідний для самоочищення природних вод; 4) органолептичні властивості води характеризують запах, смак, а плаваючі домішки несприятливо впливають на людину. Ці властивості оцінюються у балах, наприклад, для питного споживання запах не повинен перевищувати 2 балів, а забарвлення не повинне виявлятися у стовпчику води більше 20 мм; 5) збудники захворювань. Згідно з Правилами, водопостачання не повинно мати збудників захворювань (чистою вода вважається тоді, коли у ній в 1л води не більш 1 тис. кишкових паличок); 6) завислі речовини. Стічні води містять завислі органічні та мінеральні речовини, що погіршують її органолептичні властивості, а також можуть бути шкідливими для здоров'я людей. Тому Правила передбачають, що завислі речовини не повинні перевищувати норму 0,25 мг/л у водоймищах для питного водопостачання і харчових підприємств і 0,75 мг/л для використання з метою рекреації [33].

При окресленні підходу до якості стічних вод, що скидають у водні об'єкти господарчо-питного та культурно-побутового водокористування, звернемося до Правил, з яких можна логічно визначити, що якість стічних вод повинна бути такою, щоб склад і властивості води (водних об'єктів) відповідали нормативам (що ми вище перерахували) в створі, розташованому на водотоках в одному кілометрі найближчого пункту водокористування (водозабір для господарчо-питного водопостачання, в місцях купання, організованого відпочинку, територія населеного пункту і т. д.), а на непроточних водоймах і водосховищах – в одному кілометрі в обидва боки від пункту водокористування [39].

Також до обмежень щодо стічних вод, які скидають у водні об'єкти, що використовуються для рибогосподарчих цілей, висуваються специфічні умови. Вони повинні задовольняти згідно з Правилами рибогосподарські вимоги безпосередньо в місці скиду стічних вод при організації їх змішання або за відсут-

ності розсіючого випуску – в створі, який визначається в кожному конкретному випадку, органами рибоохорони, але не далі, ніж в 500 метрах від місця точки скиду [33]. Вимоги до стічних вод, що впадають у названі водойми, дані в монографії з урахуванням їх змішання із названими водними об'єктами. На означених нормативах ми зупинимося при висвітленні питань, що стосуються якості водних об'єктів. Зосередитися на нормативах (вимогах), які пред'являються до стічних вод, що впадають у водні об'єкти, і використовуються для різних видів водокористування, неможливо через наявний обсяг роботи, та й у цьому немає потреби. Завдання нашого дослідження – показати, що являють собою неочищені та незнешкоджені стічні води. Такий підхід нам до снаги, оскільки ми визначили вимоги, що пред'являються до стічних вод перед їхнім скидом у водні об'єкти. Якщо вони не будуть виконані, тобто нормативи будуть перевищені, то такі стічні води будуть відповідати такій кримінально-правовій ознаці об'єктивної сторони складу злочину, передбаченому ст. 242 КК України, як неочищені та незнешкоджені стічні води, бо вони забруднюють водний об'єкт до такого стану, що можуть викликати загрозу настання наслідків ч. 1 цієї статті, або настання наслідків ч. 2 ст. 242 КК України. Аналіз вимог, що пред'являються до стічних вод, хоч і є важливим кроком у їх вивченні, але, на наш погляд, буде ще недостатнім для дослідження такої ознаки об'єктивної сторони, як «неочищені та незнешкоджені стічні води».

Дослідження стосовно того, що являють собою неочищені та незнешкоджені стічні води, здійснили такі вчені, як В.М. Смітєнко та В.О. Навроцький. Зокрема, В.О. Навроцький, посилаючись на стст. 97–99 Водного кодексу України та Правила охорони поверхневих вод від забруднення, стверджував, що неочищеними та незнешкодженими слід вважати будь-які стічні води і так звані умовно чисті, коли їх попадання у водний об'єкт створило шкідливі зміни у складі та властивостях води незалежно від того, чи піддавалися ці стоки обробці чи ні, що є проблематичним [39, с. 64]. Окреме тлумачення неочищених і незнешкоджених вод пропонує В.М. Смітєнко, поділяючи їх на неочищені (що взагалі не піддавалися жодній очистці) і недостатньо очищені (хоч і очищені, але не доведені до чистоти, що відповідає вимогам при скиді стічних вод), що також є неточним положенням [40, с. 182].

Ці судження не підкріплюються дослідницькою базою. Вивчення запропонованих проблем свідчить про те, що вони можуть спростовувати або уточнювати названі поняття, якими є засоби вчинення злочину. Наше дослідження, в певній мірі, ставить під сумнів твердження В.О. Навроцького про те, що до неочищених і незнешкоджених стічних вод можна віднести і так звані умовно чисті лише на тій підставі, що їх потрапляння у водний об'єкт створило шкідливі зміни у складі та властивостях води, що можна вважати певним недоліком у дослідженні [39, 64]. Зазначене визначення характерне для стічних вод, але тільки не таких, що відповідають кримінально-правовій ознаці, як засіб вчинення злочину для ст. 242 КК України, а й інших, що не криміналізуються. Адже не будь-яка шкідлива зміна складу та властивостей вод викликає наслідки, передбачені у диспозиції ч. 2 ст. 242 КК України досліджуваного нами складу злочину. Не можна погодитися з поглядами В.М. Смітєнко, що неочищені взагалі стічні

води завжди будуть відповідати таким, що описані в кримінальному законі. Слід зазначити, що навіть неочищені стічні води можуть не забруднювати будь-який водний об'єкт до такого стану, що він буде небезпечним для життя, здоров'я людей, для довкілля об'єктів рослинного тваринного світу або інших тяжких наслідків, що можуть виникати [27, с. 43].

Для об'єктивного й повного висвітлення зовнішньої ознаки складу злочину неочищені та незнешкоджені стічні води необхідно виявити, що являє собою очищення й знешкодження стічних вод перед їхнім скидом у водні об'єкти. Так, Ю.П. Беліченко, К.П. Мітрошкін, М.Є. Берлянд та ін. під очищенням стічних вод розуміють їхню обробку з метою руйнування, фільтрації або видалення з них шкідливих та отруйних речовин [31, с. 81].

Натомість В.В. Дегтяров вважає, що очищення стічних вод полягає у розпаді бруду і шкідливих речовин і видаленні їх, а також у ліквідації забруднення та засмічення (тобто знищення патогенних мікроорганізмів) [31, с. 54].

В.А. Петін наполягає, що очищення стічних водних об'єктів охоплює собою різноманітні методи та прийоми відділення домішок, їх нейтралізацію та інші види обробки води [41, с. 304]. Цікаві судження А.В. Браїона, А.В. Гордецького, К.М. Ситника та ін., які під очищенням стічних вод мають на увазі руйнування або вилучення з них визначених забруднених речовин, а також їх фільтрацію [42, с. 418]. Знання вимог, що пред'являються гідрологічною наукою до стічних вод, а також термінів очищення та знешкодження останніх ще не пояснює, що являють собою очищені та знешкоджені стічні води, які методи та прийоми застосовуються для доведення вод до визначених стандартів [27, с. 36].

Цей підхід допомагає зрозуміти, що ж являє собою знешкодження. Указане поняття не досліджене в юридичній літературі, особливо при вивченні питань, що стосуються кримінально-правової боротьби із забрудненням, виснаженням і засміченням водних об'єктів. Деякі відповіді на питання, що являє собою знешкодження стічних вод, можна знайти в судженнях О.Л. Юшманова та ін., які, розглядаючи методи очищення стічних вод, вказують, що води, які пройшли механічне очищення, як правило, потрібно знешкоджувати шляхом фільтрації та хлорування [27, с. 37; 43, с. 141–142].

Певну схожість із знешкодженням має і знезараження, що означає в дійсності зробити щось або когось незаразним [32, с. 341]. В цьому ми спираємося на тлумачення цього терміна, де під знезараженням води маються на увазі санітарно-технічні заходи щодо знищення у воді збудників інфекційних захворювань хімічними й фізичними та біологічними впливами [27, с. 50; 32, с. 904]. Зазначене вище істотно доповнить погляди К.П. Мітрошкіна, М.Є. Берлянда, Ю.П. Беліченка, Б.Ф. Руденка, В.В. Дьожкіна та О.С. Колбасова, які під знезараженням стічних вод мають на увазі обробку їх із метою вилучення з них різних патогенних і санітарно-заразних мікроорганізмів (таке знезараження здійснюється різними способами: хлоруванням, ультрафіолетовим опроміненням, електролізом, озонуванням, ультразвуком та іншими фізичними й хімічними впливами) [31, с. 54–123]. Зазначене свідчить, що знезараження та знешкодження стічних вод спрямоване на досягнення єдиної мети – зробити стічні води нешкідливи-

ми, неотруйними та безпечними для людини, тварин, рибних запасів, довкілля тощо [27, с. 37; 44, с. 341].

Виходячи з означеного вище, можна дати визначення пропонованої нами ознаки досліджуваного складу злочину, без якої не можуть настати указані в законі (ч. 2. ст. 242 КК України) наслідки. Такими називають води, що повністю або частково використані у виробничій та невиробничій сферах і які отримали при цьому додаткові домішки, суміші та розчини, що змінили їх первісний склад і властивості, в яких є такі перевищення нормативів, що при змішуванні їх із водними об'єктами вони, з необхідністю, створюють загрозу життю, здоров'ю людей чи для довкілля, або спричинило загибель людей, їх захворювання, масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, або інші тяжкі наслідки [27, с. 37].

Також до засобів забруднення водних об'єктів можуть відноситися покидьки й відходи. Названі ознаки об'єктивної сторони злочину, що нами досліджується обов'язкові для усвідомлення, оскільки ними можуть бути забруднені водні об'єкти, що частково названі в ст. 242 КК України. Наприклад, В.А. Широков під покидьками розуміє залишки певного виробництва, що непридатні для подальшого їхнього використання за призначенням, а під відходами розуміють залишки, що не доцільно було б використовувати для виготовлення продукції на даному підприємстві, але можна використовувати на інші господарські потреби або послуги [30, с. 19–20]. Таке ж тлумачення пропонують В. Пакутін [45, с. 7], Е.М. Жевлаков [46, с. 64], К.П. Мітрошкін [31, с. 81].

Протилежне пояснення покидькам і відходам (як ознакам складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України) пропонує В. О. Навроцький. Він наполягає, що під такими слід розуміти власне залишки виробництва та життєдіяльності, непридатні для подальшого використання на даному підприємстві, в організації та установі (сюди частково належать також технологічні відходи, сміття, гній, зіпсовані продукти харчування, лікарські препарати, сировина) [39, с. 65].

Підтримуючи зазначені погляди з приводу визначених ознак, а також погоджуючись з тим, що «придатність» або «непридатність», «часткова придатність» тощо тих чи інших речовин, розчинів для визначених цілей залежить від характеру і способу виробництва, а головне – від рівня розвитку науки і технології та організації виробництва, не можна все-таки стверджувати, що відходи й покидьки – лише результати виробництва [27, с. 38]. Ми погоджуємося з думкою авторів, що зазначене вище твердження Е.М. Жевлакова, В.А. Широкова, В. Пакутіна досить послідовно спростовує думку В.О. Навроцького, вказуючи на відходи і покидьки не тільки як на залишки виробництва, а й життєдіяльності людей та суспільства в цілому [27, с. 38]. В цьому аспекті потребує роз'яснення поняття «життєдіяльність». Так, у Тлумачному словнику російської мови В. Даля життєдіяльність - це майже те ж саме, що й «сила, животворча плоть, прах, сила орудна, животная и растительная» [25, с. 541]. Це поняття, на наш погляд, не може бути повністю зрозуміле без з'ясування терміна «життєвість», що означає: «Сила въ комъ в чемъ, животная или жизненная сила» [25, с. 541]. Тому, використовуючи поняття «життєвість» і враховуючи, що воно означає майже те саме, що і «життєдіяльність», можна цілком впевнено констатувати,

що термін «життєдіяльність» означає: силу, що творять плоть і прах, сили орудні, тваринні та рослинні [27, с. 38]. У свою чергу, поняття «плоть» означає (застаріле) те саме, що і будь-яке тіло [27, с. 38; 44, с. 424], термін «прах» означає тлінне, нікчемне, недовговічне, залишки, те, що залишилося від тіла покійного [27, с. 38; 44, с. 469]. Поняття «життєдіяльність», на погляд деяких авторів, не відповідає тому змісту, який вкладає в нього В.О. Навроцький, оскільки покидьки чи відходи можуть утворюватися як у результаті виробництва природним способом, так і у невиробничій сфері: це вірно [39, с. 38].

Необхідно уточнити визначення понять «покидьки» і «відходи». Під покидьками слід розуміти залишки виробничої або невиробничої сфери, або їх природного походження непридатні для подальшого використання їх у тому підприємстві, установі чи організації, особистих садибах, з яких вони підлягають видаленню [27, с. 39]. Відходи – залишки виробничої або невиробничої сфери, які ще частково придатні для будь-якої іншої мети, але які недоцільно використовувати за призначенням (для виготовлення конкретної продукції) на підприємстві, в установі або організації, де вони стали такими, але можливо використовувати на інші господарчі і негосподарчі потреби [27, с. 39]. Згідно зі ст. 242 КК України, водні об'єкти повинні бути незабрудненими (сюди ж слід віднести незаражені і неотруєні води як складові частини незабрудненості) [27, с. 39]. Слід зауважити, що такі води, звісно, повинні бути незасмічені та невиснажені.

Ступінь засмічення водних об'єктів визначається концентрацією у воді шкідливих домішок, сумішей, розчинів і оцінюється вимогами різних галузей народного господарства [27, с. 39]. Вимоги, які пред'являються до води, регламентуються Правилами охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, (стічними водами), а також Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.04.2008 N 576-р (576-2008-р) «Про затвердження плану заходів на 2008 рік щодо вдосконалення дозвільної системи у сфері господарської діяльності» [47], де, зокрема, викладені нормативи якості води, що виключають можливість порушення господарського водокористування.

Слід зазначити, що висвітлення тих вимог, які пред'являються до водних об'єктів, ще недостатньо для того, щоб повністю розкрити діяння, передбачені ст. 242 КК України. Також необхідно враховувати, що важливими складовими частинами такого поняття, як «забруднення» є як зараження, так і отруєння [48, с. 156]. Отже, слід погодитися з думкою В.В. Петрова, що через те, що поняття «забруднення» є достатньо широким і охоплює практично всі види погіршення якості природних запасів води це не може заперечуватися, а законодавство не містить спеціальних вказівок стосовно понять зараження чи отруєння води або водних об'єктів [49, с. 257]. Тому потрібно розкрити такі складові загального поняття «забруднення», як «зараження» та «отруєння», що має практичне й законодавче значення. Означені поняття не були досліджені в кримінально-правовій літературі. Однак їхнє розкриття має не тільки важливе теоретичне, але й прикладне значення. Деякі штрихи цих понять ми знаходимо в працях В.В. Петрова. Так, він відзначає, що якщо у воді будуть виявлені збудники (стимули) захворювань, вона юридично і фактично визнається

забрудненою (а не зараженою) або, якщо у воді будуть виявлені отруйні речовини в кількості більше допустимих концентрацій, вода також визнається забрудненою (а не отруєною) [49, с. 158]. Ці судження В.В. Петрова дуже цінні, але, на наш погляд, не повністю розкривають поняття зараження та отруєння водних об'єктів, крім того, він їх протиставляє забрудненню. З метою уточнення понять звернемося до словників і довідників. Зокрема, Радянський енциклопедичний словник поняття «отруєння» роз'яснює досить своєрідно: це група захворювань, зумовлених впливом на організм отрути різного походження. Отруєння можуть бути гострими, середніми, харчовими, лікарськими, природними та ін. [32, с. 946]. Щодо поняття «зараження», то з терміна «заразні захворювання» випливає, що це «захворювання, походження яких пов'язане з проникненням в організм людини або тварини специфічного збудника хвороби; те ж саме, що й інфекційні захворювання» [50, с. 212]. Погоджуючись з поняттям «отруєння», наведеним В.В. Петровим і в Радянському енциклопедичному словнику, все ж вважаємо, що воно вимагає деяких уточнень і доповнень, а також відповідних роз'яснень і дослідження. Насамперед отруєння викликаються не тільки отрутами, що знаходяться у воді в гранично допустимій концентрації, але також і токсичними речовинами (сильнодіючими), навіть наркотичними. Тому під отруєнням слід розуміти можливу групу, вид або рід захворювань, зумовлених впливом на організм отрути, токсичних речовин, сильнодіючих речовин і, можливо, наркотичних засобів (це ж стосується і отруєння водних об'єктів) різного походження [27, с. 40].

Слід погодитися, що певних уточнень вимагає визначення «зараження», запропоноване В.В. Петровим, тому що його можна трактувати лише на основі поняття «заразні захворювання». Таке уточнення стосується питання, хто ж все-таки може занедужати в результаті впливу різних збудників хвороби у водному об'єкті [27, с. 40]. Отже, такими можуть бути не тільки людина, звір, птах, але й риба та інші істоти, тому під зараженням водних об'єктів слід розуміти: «Потрапляння, насичення у воду певних збудників захворювань, що перевищують гранично допустимі концентрації, які можуть викликати захворювання людей, риб та інших живих організмів» [27, с. 40–41].

Законодавці більшості держав колишнього СНД не врахували такого діяння, як засмічення водних об'єктів. Це діяння має дещо спільне із забрудненням, однак істотні особливості не дають підстав об'єднати їх у єдине ціле, яким, на думку деяких авторів і більшості законодавців, може бути забруднення водних об'єктів. Розглянемо те спільне й особливе, що відрізняє засмічення від забруднення. Об'єднують засмічення й забруднення такі моменти: 1) засмічення, як і забруднення, заподіює певну шкоду стану водного об'єкта; 2) засмічення також може, за певних умов, викликати забруднення водних об'єктів; 3) засмічення може викликати несприятливі погіршення гідрологічного, гідрогеологічного та інших режимів об'єктів і створювати перешкоди водокористуванню; 4) засмічення і забруднення може впливати на можливість водокористування [27, с. 43].

Особливості, що відрізняють такі діяння, як засмічення і забруднення: 1) засмічення водних об'єктів відбувається нерозчинними предметами, від-

ходами і покидьками; 2) на відміну від забруднення таке діяння, як засмічення призводить до зміни русла водних об'єктів; 3) засмічення на відміну від забруднення не завжди істотно змінює й погіршує якість води; 4) дещо інші шляхи настання наслідків, передбачених ст. 242 КК України, при засміченні: а) в результаті засмічення водного об'єкта можуть утворюватись затори русел, що призводять до застою води, а потім – до загибелі риби, рибного корму й місць нересту і т. п.; б) в результаті засмічення ускладнюється стік вод, що призводить до вимирання живих організмів у водоймі й створення джерела заразних захворювань і т. п.; 5) засмічення впливає на погіршення судноплавства [27, с. 43].

На підставі викладеного таке діяння, як засмічення має повноправну основу свого самостійного існування і законодавчого закріплення, оскільки порушення правил поверхневих і зворотних вод не вичерпує всіх водних об'єктів і такого діяння щодо них.

Неповним можна вважати склад злочину, передбаченого ст. 242 КК України, через відсутність такого діяння, як виснаження водних об'єктів щодо всіх водних об'єктів, крім самих водних джерел.

Означений вчинок за своїми наслідками мало чим відрізняється від забруднення та засмічення водних об'єктів (прикладом може служити екологічна катастрофа Аралу та інших водних великих об'єктів) [27, с. 44]. В існуючих публікаціях з приводу такого діяння, як виснаження водних об'єктів, спостерігаються несуттєві протиріччя. Деякі фахівці під таким розуміють скорочення (зменшення) кількості природних запасів води під впливом безгосподарного водокористування, водної ерозії ґрунтів, проведення лісомеліоративних та інших робіт, що сприяють належному водозбору [51, с. 36]; інші під виснаженням мають на увазі скорочення (зменшення) кількості води у водоймах, що відбувається під впливом людської діяльності і має стійкий характер [52, с. 257; 53, с. 150]; виснаженням вважають скорочення (зменшення) кількості води у водному об'єкті [54, с. 129]; що виснаження трактують як стійке, що не може бути подолане природним шляхом скорочення водних запасів і погіршення вод, втрата ними здатності до самоочищення [55, с. 646]; є переконання, що виснаження – це припинення, або значне зменшення природної регенерації забруднених вод, припинення надходження достатньої кількості чистої води до водних об'єктів [13, с. 542]; що виснаження водних джерел – це скорочення запасів, погіршення якості поверхневих і підземних вод [12, с. 673; 10, с. 111].

Існує також погляд, що виснаженням вважається зменшення мінімально допустимого стоку поверхневих вод чи скорочення запасу підземних вод у межах певного регіону (ДГСТ 17.1.1.10 -77) [49, с. 196].

Аналіз зазначеного визначення показує, що спільним для всіх них є те, що під виснаженням мають на увазі скорочення (зменшення) кількості води у водоймах [27, с. 44]. Разом з тим, у цих судженнях наявні певні суперечності. Наприклад, В.В. Гречко (прибійник першої точки зору) наголошує, що виснаження – це результат як людської діяльності, так і певних природних процесів. Натомість О.С. Колбасов, О.Л. Юшманов, Є.Н. Колотінська (прибійники другого судження) визначають виснаження як результат людської діяльності,

що має досить стійкий характер. Прихильник третього судження Г.В. Миронов лише підтверджує те спільне, що притаманне всім дефініціям, які запропоновані вказаними авторами.

Має іншу думку В.В. Петров, особливо там, де він під виснаженням розуміє зменшення мінімально допустимого стоку. Натомість О.О.Дудоров доповнює визначення тим, що виснаження не може бути подолане природним шляхом. У той же час В.І. Антипов трактує виснаження стосовно тільки джерела, а не всіх водних об'єктів.

Для чинного КК України (ст. 242) з усіх суджень важливе значення має те, що трактує виснаження як результат людської діяльності, що має стійкий характер і може викликати такі наслідки, як шкода здоров'ю людей, загибель людей, тваринного або рослинного світу та інші тяжкі наслідки. До виснаження призводять такі діяння: 1) розорювання поверхні водоскиду; 2) вирубування водоохоронних лісів; 3) надмірне знищення боліт; 4) забори води у розмірах, що перевищують природне поновлення; 5) безсистемне розташування водозабірних свердловин; 6) неправильний вантаж водних джерел; 7) відсутність обладнання, що закриває самовиливні підземні води; 8) гідротехнічне та гідромеліоративне будівництво; 9) гірничовидобувна діяльність і т. п. [27, с. 44-45]. Натомість людська практика може давати нові й нові причини виснаження водних об'єктів, але головне, що важливо для кримінального законодавства, щоб такі діяння, як виснаження джерел тягли за собою наслідки, передбачені ч. 2 ст. 242 КК України, або загрозу можливих наслідків, передбачених ч. 1 ст. 242 КК України [27, с. 45].

Наші переконання, доводи та існуюча практику в Естонії, яка враховує виснаження щодо всіх водних об'єктів, надають можливість доповнити ст. 242 КК України таким діянням, як виснаження всіх водних об'єктів, що буде відповідати екологізації кримінального законодавства нашої країни і збереженню водних ресурсів.

З розширенням і розвитком техногенної сфери з'явилися нові джерела несприятливого впливу на водні об'єкти: хімічні препарати, радіація, енергія, шумовий вплив (ультразвук). Зросла суспільна небезпека наслідків забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. Не всі питання вирішив законодавець у ст. 242 КК України. Практично поза полем зору кримінального закону залишилися дії службових осіб, відповідальних за розробку глобальних проектів, що завдали незворотної шкоди водним об'єктам [27, с. 45].

Ст. 242 КК України, на наш погляд, має конструктивні недоліки, що є перешкодою для її правильного застосування на практиці. Це потребує закріплення в диспозиції таких діянь, як забруднення, засмічення та виснаження замість невинного порушення правил охорони вод.

У процесі реформування кримінального законодавства обмеження засобів забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів було знято в ст. 242 КК України, а також зняті такі обмеження щодо джерел такого забруднення, що є позитивним. Це викликано тим, що в процесі технізації, залучення нових ресурсів до виробництва, обслуговування, а також тим, що в даний час мають місце непоодинокі випадки забруднення водних об'єктів власниками

автомобілів, іншої техніки, присадибних ділянок, колективних господарств тощо.

Слід підтримати погляди авторів стосовно того, що чинний Кримінальний кодекс не передбачає крайніх форм антропогенного впливу на окремі елементи (сфери) навколишнього середовища або на навколишнє середовище в цілому (викликаючи екологічні катастрофи, зміни клімату, знищення природних об'єктів, здійснення ряду проєктів) [56, с. 107; 27, с. 46–47]. Однак така пропозиція вимагає зваженого підходу. Не можна, наприклад, погодитися з думкою О.Л. Дубовик щодо формулювання статті «Порушення правил раціонального використання та охорони вод»: «Умисне порушення правил раціонального використання та охорони вод при водокористуванні, розміщенні, проєктуванні, будівництві й експлуатації гідротехнічних, меліоративних споруд та інших об'єктів, що заподіяло, або могло заподіяти істотну екологічну шкоду. Ті ж дії, що заподіяли особливо істотну шкоду або вчинені суспільно-небезпечним способом, або пов'язані з навмисним перекрученням інформації службовою особою...» [27, с. 46–47]. Насамперед забруднення водних об'єктів не обмежується лише діями. З іншого боку, слід погодитися, що запропонованим складом не охоплюється забруднення та засмічення, а тільки може частково охоплюватися виснаження водних об'єктів.

Таким чином, правильно, що різні будівництва, проєкти, водні катастрофи будуть охоплюватися діяннями (забруднення, засмічення й виснаження). Інша справа, що наслідки цих діянь повинні оцінюватися по-різному. Щодо такого діяння, як утаювання екологічної ситуації, то його доцільно оформили в окрему статтю Кримінального кодексу України.

На підставі проведеного нами дослідження ч. 1 ст. 242 КК України слід викласти в такій редакції: «Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів, що створило небезпеку для життя, здоров'я, об'єктів тваринного й рослинного світу або для настання інших тяжких наслідків». Діяння, зазначені в ній, предмети злочину, їх найбільш повна систематизація, що запропонована нами, а також засоби, джерела забруднення, засмічення або способи виснаження, що слід мати на увазі виходячи, зі змісту диспозиції, яка запропонована нами, враховують практику застосування ст. 242 КК України за 2001–2004 рр., що склалася після прийняття цієї статті, а також її перспективу.

На підставі аналізу ч. 1 ст. 242 КК України під створенням небезпеки для здоров'я людей слід розуміти аналогічне формулювання і до можливості заподіяння шкоди здоров'ю людей, яке використовувалося за ч. 1 ст. 228 КК України. Це можливість захворювання хоча б однієї особи, що могло потягти за собою короткочасний розлад здоров'я або можливість настання незначної стійкої втрати працездатності; можливість зараження епідемічними або інфекційними захворюваннями (однієї-трьох осіб), що відносяться до категорії легких; можливість заподіяння шкоди здоров'ю як окремих людей, так і здоров'ю населення (що може виявитися в підвищенні рівня захворюваності серед населення, у можливості появи шкідливих спадкових змін тощо) [27, с. 48].

Зазначені доводи не будуть переконливими, якщо ми не звернемося до існуючих поглядів у кримінально-правовій літературі щодо ознаки можливості захворювання людей, яка передбачалася ч. 1 ст. 228 КК (1960 р.), оскільки за ч. 1 ст. 242 КК (2001 р.) відсутня як судова практика, так і матеріали досудового слідства, а ми маємо спиратися у своєму дослідженні на достовірні факти або ж на кримінально-правову доктрину.

Щодо ознаки можливості заподіяння шкоди здоров'ю людей, яка, на нашу думку, аналогічна ознаці «небезпеці заподіяння шкоди здоров'ю людей», то деякі вчені під таким наслідком мають на увазі можливість захворювання хоча б однієї людини, що могло б потягти за собою короткочасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності [9, с. 65; 1, с. 329; 49, с. 41]; інші вчені зв'язують такий стан з можливістю отруєння, епідемічним та іншим тяжким захворюванням [57, с. 191; 17, с. 577–578]; деякі вчені вкладають у це поняття такий зміст, як наявність небезпеки отруєння невизначеної кількості людей або можливість розповсюдження інфекційних захворювань і т. п. [58, с. 31]; інші вчені пов'язують таке становище із можливістю захворювання хоча б однієї людини [40, с. 183].

Крім того, в існуючих публікаціях під можливістю заподіяння шкоди здоров'ю людей (в результаті забруднення водойми) розуміють можливість заподіяння шкоди як окремим особам, так і можливість заподіяння такими діями шкоди здоров'ю населення. Вона може полягати у можливості підвищення рівня захворюваності серед населення, у ймовірності появи шкідливих спадкових змін, у ймовірності уповільнення певних темпів розвитку дітей, у можливості зниження тривалості життя тощо [20, с. 10].

Так, А.Н. Комісаров, В. Пакутін та Е.М. Жевлаков, В.В. Петров (автори першої точки зору) при визначенні поняття можливості заподіяння «шкоди здоров'ю людей» лише вказують на той особливий мінімум, із яким законодавець пов'язує назване в законі становище [27, с. 48]. Разом із тим, зазначені автори не називають інші випадки і той максимум, який би характеризував можливість заподіяння шкоди здоров'ю, який передбачався ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р. (ст. 223 КК Росії), а в нашому випадку передбаченому ч. 1 ст. 242 КК України 2001 р. [160, с. 49]. Натомість автор другої точки зору Н.П. Грабовська названий стан пов'язує не стільки з можливістю захворювання, але й можливістю отруєння, зараження, все ж не називаючи мінімум, з яким пов'язувала цю ознаку в ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р., а в наш час це стосується ч. 1 ст. 242 КК України 2004 р. [27, с. 49].

Дослідження поглядів П.Ф. Повеліциної також свідчить, що вона не поділяє таке становище, як загроза завдання шкоди здоров'ю людей з наслідками, що цілком справедливо [58, с. 30].

Проте не можна цілком погодитися з позицією Н.П. Грабовської, яка чомусь протиставляє можливість отруєння, зараження й захворювання лише тому, що, згідно з положеннями Радянського енциклопедичного словника, «отруєння – група захворювань, зумовлених впливом на організм, або організми чи органи отрути різного походження; можуть бути гострими, хронічними виробничими, харчовими, лікарськими та ін.» [27, с. 48; 32, с. 346].

Крім того, ми погоджуємося, що В.М. Смітєнко (автор четвертої точки зору) вірно не обмежує можливість шкоди здоров'ю людей лише її мінімальним рівнем. Проте в названому судженні не вбачається істотної відмінності з попередніми точками зору, хоча його погляд є більш радикальним порівняно з попередніми авторами [27, с. 49].

Зазначені вище положення повністю можна перенести на небезпеку заподіяння шкоди здоров'ю людей ч. 1 ст. 242 КК України, що ми і довели. Щодо ознаки небезпеки для життя, то слід розуміти можливість настання смерті хоча б однієї особи. Наше судження підтверджується поглядами С.Б. Гавриша [12, с. 673], В.І. Антипова [13, с. 542] та ін.

Стосовно такої ознаки, як небезпека для довкілля в кримінально-правовій літературі існують такі погляди: 1) це загроза заподіяння шкоди рослинному і тваринному світу внаслідок порушення правил охорони вод [13, с. 542]; 2) це загроза заподіяння шкоди рослинному чи тваринному світу внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей води [12, с. 674].

Нам здається, що С.Б. Гавриш і В.І. Антипов мають подібні позиції щодо такої ознаки, як небезпека для довкілля. Проте зрозуміти повністю її неможливо без аналізу питання щодо можливості завдання шкоди сільськогосподарському виробництву або рибним запасам, що є важливими складовими довкілля.

Щодо питання забруднення водних об'єктів, що могло завдати шкоду сільськогосподарському виробництву, то з приводу цього можливого наслідку достатньо повно висловилися такі автори: В. Пакутін [3, с. 41], І.М. Тяжкова [6, с. 267], Е.М. Жевлаков [9, с. 65], П.Ф. Повеліцина [58, с. 31], Н.П. Грабовська й П.С. Матишевський [57, с. 191; 2, с. 530], А.Н. Комісаров [1, с. 329], В.О. Навроцький [20, с. 10]. При дослідженні цих точок зору ми помітили схожість у змісті поняття «загроза, заподіяння шкоди сільськогосподарському виробництву». Натомість вбачається певна (несуттєва) відмінність у переліку такої шкоди. Зокрема, В. Пакутін не вказує на можливість загибелі худоби, називає інші наслідки, що створює незавершеність переліку. В той же час І.М. Тяжков акумулює в переліку можливої шкоди можливість загибелі худоби, а незавершеність переліку замінює словосполученням «інші угіддя», що не додає з'ясуванню суті проблеми. Натомість Е.М. Жевлаков при перерахуванні можливої шкоди використовує термін «тварини», який є більш широким, ніж поняття «худоба», що більш повно відображає можливу шкоду сільськогосподарському виробництву, також це включає і можливість пошкодження берегових лісонасаджень.

Незважаючи на певну цінність визначень В. Пакутіна, І.М. Тяжкової, Е.М. Жевлакова, в їхніх судженнях є певні недоліки та дискусійні моменти, які полягають у дуже стислому переліку можливості завдання шкоди сільськогосподарському виробництву, що дає занадто малу користь для відповідних органів, які проводять розслідування або розгляд справ даної категорії у суді [27, с. 50].

Вважаємо помилковим твердження Е.М. Жевлакова щодо можливості завдання шкоди сільськогосподарському виробництву стосовно пошкодження берегових лісонасаджень, бо вони не включені до сфери сільськогосподарського виробництва, але є, як це видно, складовими довкілля [27, с. 51].

Підтвердженням правильності нашого судження є думка В. Пакутіна про те, що можливість заподіяння шкоди іншим інтересам (дикій тварині, пейзажу, рельєфу і т. п.), яка не була властива ст. 228 КК України 1960 р., а нині ст. 242 КК України, не охоплювалась цією ознакою [59, с. 41]. Більш повний перелік можливої шкоди сільськогосподарському виробництву дають Н.П. Грабовська і П.С. Матишевський. Важливо, що можливість такої шкоди вони пов'язують не тільки із можливістю загибелі, але й з імовірністю захворювання або отруєння звірів і птахів [27, с. 51].

Разом з тим, погоджуємося, що і це визначення має недоліки, що насамперед стосуються переліку, в якому вказані звірі й птахи. З цього переліку не видно, про яких звірів і птахів йдеться: тих, що входять до сфери сільськогосподарського виробництва, або тих, що знаходяться в природному середовищі [27, с. 51]. Це й зрозуміло, адже, як відомо, нараховується 1,5–2 млн видів [17, с. 527]. Найвні неточності попереднього міркування певним чином заповнює П.Ф. Повеліцина, яка цілком правильно звертає увагу на можливість захворювання або загибелі худоби, свійських птахів. Проте і це визначення має спірні моменти та недоліки, що зводяться до стислості переліку можливої шкоди сільськогосподарському виробництву, а також виділення з тварин тільки худоби (що не охоплює перелік усіх сільськогосподарських тварин). Натомість слід погодитися, що в дефініції А.Н. Комісарова точніша термінологія (наприклад, можливість пошкодження посівів, чагарників, плодкових та інших дерев). Обмежений перелік можливої шкоди сільськогосподарському виробництву притаманний і цьому погляду, що робить його неповним, тому він може слугувати практиці застосування ст. 241 КК України. Ми підтримуємо визначення вказаної ознаки, яке дає В.О. Навроцький. Проте і в його судженні також певні недоліки й обмеження. Насамперед вони стосуються того, що автор чомусь під сільськогосподарським виробництвом розуміє тільки колективне господарство, що не охоплює в цілому такого напрямку виробництва [27, с. 51].

Для роз'яснення змісту ознаки можливості «заподіяння шкоди сільськогосподарському виробництву» звернемося до довідкової та спеціальної літератури. Так, згідно з положеннями «Української радянської енциклопедії», сільськогосподарське виробництво включає в себе як вирощування сільськогосподарських культур, так і розведення сільськогосподарських тварин для забезпечення населення України продуктами харчування, а промисловості – сировиною та матеріалами [50, с. 187]. Як показує дослідження, під час такої діяльності виробляються предмети споживання і засоби виробництва (вирощується посівний і посадковий матеріал, продуктивна й робоча худоба, багаторічні й однорічні насадження) [27, с. 52; 50, с. 188].

До зазначеної ознаки обов'язково входять такі сектори виробництва, як: 1) державний (науково-дослідні та експериментальні господарства, птахофабрики тощо); 2) приватний (індивідуальні господарства, фермерські господарства тощо); 3) колективний (агрофірми тощо).

Викладених положень недостатньо, щоб розкрити поняття створення небезпеки для довкілля, складовою якого є можливість завдання шкоди сіль-

ського господарському виробництву. Отже, для цього необхідно більш детально вивчити дві основні галузі сільського господарства: рослинництво та тваринництво (що поділяються на більш дрібні). Під рослинництвом розуміють ту галузь сільського господарства, де культивується; вирощування культурних рослин (сільськогосподарських культур) для забезпечення населення продуктами харчування, тваринництва – кормами, багатьох галузей промисловості – сировиною (включаючи: рільництво, овочівництво, плодівництво, бавовнярство, виноградарство, лісівництво, квітництво, садівництво тощо) [27, с. 52; 32, с. 1110]. Натомість під тваринництвом розуміють ту галузь сільського господарства, що характеризується розведенням важливих для виробництва різних продуктів тваринного походження та селекцією тварин [27, с. 52; 32, с. 436].

Таким чином, під створенням небезпеки заподіяння шкоди сільськогосподарському виробництву слід розуміти: 1) небезпеку приведення до непридатного стану сільськогосподарських рослин; 2) небезпеку приведення до непридатного стану чи частково непридатного стану угідь; 3) небезпеку знищення або приведення до часткової непридатності врожаю сільськогосподарських рослин; 4) небезпеку знищення, пошкодження або приведення до непридатності засобів виробництва, тощо; 5) небезпеку отруєння, захворювання або падіж невеликої кількості худоби, свиней, овець, коней, птахів, оленів, кролів, бджіл тощо; 6) небезпеку виродження видів звірів, птахів тощо.

Щодо небезпеки заподіяння шкоди рибним запасам як складової довкілля як в існуючих публікаціях, так і в судовій практиці існують різноманітні судження: деякі фахівці під таким розуміють небезпеку знищення нересту, місць зимування, вигулу промислових риб і їхніх кормових баз тощо [57, с. 191; 2, с. 530]; небезпеку загибелі риби; знищення місць нересту; нагульних площ; місць зимівлі тощо [29, с. 65]; небезпеку загибелі риби; виведення з ладу місць нересту; тощо [3, с. 41]; небезпеку захворювання або загибелі риби; зменшення місць нересту та нагульних площ [60, с. 330]; небезпеку приведення водойми в стан, непридатний для використання в рибогосподарських цілях; виведення з ладу місць нересту та зимувальних ям, нагульних площ, кормових баз тощо [58, с. 31].

Окрему думку про небезпеку заподіяння шкоди рибним запасам пропонує В.О. Навроцький, вважаючи, що ним охоплюється можливість завдання шкоди рибним запасам, що використовуються не тільки для промислового, але й для аматорського та спортивного рибальства, а також небезпека шкоди тим природним або штучним умовам, що забезпечують відновлення і саме існування рибних запасів: ікрі та рибній молоді, місцям нересту, місцям нагулу і зимівлі риби, кормовим угіддям, місцям розведення і т.п. [20, с. 10].

Н.П. Грабовська, П.С. Матишевський (автори першої точки зору) неогрунтовано звузили поняття «рибні запаси», які охоплюються тільки промисловими рибами, їхнім нерестом, місцем їхнього нагулу і кормовими базами. Натомість Е.М. Жевлаков (автор наступного судження) частково доповнює попередню думку небезпекою такої можливості шкоди, як можливою істотною зміною смакових якостей риби, в результаті чого вона не може бути використана в їжу, а також можливість знищення місць, де риба розводиться, «місць нересту».

Але й тут не видно, про яку саме рибу йдеться (про промислову, для спортивного лову або аматорського), в ній не знаходиться в полі зору і небезпека знищення ікри, молодняка та нагулу риби, місць зимівлі риби і т.п. Подібні недоліки при-таманні і визначенню В. Пакутіна.

Розширює межі поняття «небезпека заподіяння шкоди рибним запасам» погляд А.Н. Комісарова, вказівкою на захворювання риби; зменшення місць нересту і нагульних площ, що не знайшло, як нам здається, відображення в дефініціях попередніх авторів. В їх судженнях говорилося про небезпеку: знищення місць нересту; місць нагулу риби; про загибель названої іхтіофауни (що, на наш погляд, не повною мірою відповідає концепції екологічної і загальної безпеки нашого спільного дому, де знаходиться все природне різноманіття і людина).

Відмінне від попередніх авторів визначення «небезпеки заподіяння шкоди рибним запасам», запропоноване П.Ф. Повеліциною, в якому знайшли відображення нові фактори, що істотно доповнюють попередні погляди, наприклад, небезпеку: приведення водойми в стан, непридатний для використання в рибогосподарських цілях; виведення з ладу зимувальних ям, кормових організмів, місць нагулу [27, с. 54]. Проте й вона не враховує тих позитивних моментів, що мають місце в поглядах попередніх авторів, які б могли б значно доповнити означену дефініцію, поповнити дефіцит знань про цю загрозу у практиці застосування ст. 242 КК України.

Значним поштовхом у пізнанні такої ознаки об'єктивної сторони злочину, «як створення небезпеки заподіяння шкоди рибним запасам», є пояснення В.О. Навроцького. Він пропонує певну систему, з якої легко вбачаються можливість настання названих наслідків, або під неї легко підвести перелік можливої шкоди, що характеризує ознаку «небезпека шкоди рибним запасам» [27, с. 55]. Заслуговує уваги уточнення ним того, що такою можливою шкодою повинна охоплюватися шкода не тільки для промислового, аматорського і спортивного рибальства, але й природним або штучним умовам, що забезпечують відновлення і саме існування рибних запасів як важливої складової навколишнього природного середовища.

Проте і в цьому судженні є певні недоліки та дискусійні моменти, які можуть бути доповнені з попередніх поглядів, наприклад, небезпека захворювання риби або молодняка; небезпека отруєння їх або загибель.

Розкрити зміст ознаки об'єктивної сторони злочину створення небезпеки докільню через таку її складову, як заподіяння шкоди рибним запасам тільки з наявних визначень неможливо. Потрібно дати роз'яснення такого поняття, як «рибні запаси» і що до них відноситься. За допомогою звернемося до Радянського енциклопедичного словника: до риб відносяться два класи водних хребтових – хрящових риб і кистеперих риб (їх близьк 25 тис. видів) тощо [32, с. 1148]. Проте запас риби не вичерпується лише дорослою рибою, він залежить від ікри, від зародків, личинок і мальків, а вже після нього від дорослої риби [61, с. 22–24]. Крім того, на наявність рибних запасів суттєво впливає така діяльність, як рибальство [2, с. 361].

Рибні запаси і створення небезпеки завдання їм шкоди не можна розглядати окремо від місця їхнього природного існування: місць нагулу, зиму-

вання, нересту і кормових баз, приведення в непридатний стан для рибогосподарських цілей самої водойми, а також від штучних умов.

Отже, термін «небезпека заподіяння шкоди рибним запасам», який пояснює ознаку створення небезпеки довікллю (ч. 1 ст. 242 КК України), слід розуміти можливості: небезпеки захворювання, отруєння чи загибелі (не масової) промислової риби або риби, призначеної для аматорського (спортивного) лову, ікри, зародків, личинок, мальків; небезпеки зміни смакових якостей риби, що роблять її непридатною до вживання в їжі; небезпеки знищення місць нересту, нагульних площ, зимувальних та кормових баз (зменшення місць нересту, нагульних площ); небезпеки приведення водойми до повної або часткової втрати її господарського значення, а також до реальної можливості настання таких наслідків [27, с. 56].

Що ж стосується цієї проблеми на європейському та загальносвітовому рівнях, то дане питання порушувалося неодноразово і в зарубіжних науково-правових джерелах і на міжнародних практичних конференціях [62; 63; 64; 65; 66], але висвітлення цієї проблеми в зарубіжних практиках неоднозначне та потребує більш детального опрацювання.

Висновок. Наше дослідження свідчить про те, що небезпека для довкілля – ознака, яка передбачена ч. 1 ст. 242 КК України, за змістом набагато ширша, ніж можливість завдання шкоди сільськогосподарському виробництву та рибним запасам. До неї мають входити складові, які запропонували С.Б. Гавриш і В.І. Антипов, – об'єкти тваринного, рослинного світу. Крім того, забруднення водних об'єктів може створити небезпеку завдання шкоди земельним ресурсам, надрам, територіям, взятих під охорону держави, та об'єктам природно-заповідного фонду. Це судження не суперечить настанню наслідків, які зазначені ч. 2 ст. 242 КК України, які, як загроза, передбачені ч. 1 цієї статті. Це також відповідає спрощеній для розуміння та досконалішій за технікою запропонованій нами диспозиції ч. 1 ст. 242 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Комиссаров А.М.* Преступления, посягающие на рациональное использование и охрану воды и воздуха / А.М. Комиссаров // Советское уголовное право: Особенная часть. – М.: Юрид.лит., 1988. – С. 328–333.
2. *Матышевский П.С.* Должностные преступления / П.С. Матышевский // Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. – К.: Изд-во «Фита», 1995. – С. 528–548.
3. *Пакутин В.Д.* Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений / В.Д. Пакутин // Соц. законность. – 1977. – № 6. – С. 40–42.
4. *Якубович М.И.* Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения / М.И. Якубович // Советское уголовное право. Часть Особенная. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 463–523.
5. *Куринов Б.А.* Комментарий к ст. 223 УК РСФСР / Б.А. Куринов // Комментарий к уголовному кодексу РСФСР. – М.: Юрид. лит., 1980. – С. 423–424.
6. *Тяжкова И.М.* Преступления против природных богатств / И.М. Тяжкова // Советское уголовное право. Особенная часть. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 253–269.

7. *Игнатов А.Н.* Преступления против здоровья населения / А.Н. Игнатов // Курс советского уголовного права. – М.: Наука, 1971. – Т. VI. – С. 428–446.
8. *Кузнецова Н.Ф., Кригер Г.А.* Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения / Н.Ф. Кузнецова, Г.А. Кригер // Советское уголовное право. Особенная часть. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – С. 363–405.
9. *Жевлаков Э.Н.* Экологические преступления и экологическая преступность: Учебное пособие / Э.Н. Жевлаков. – М.: Белые альвы, 1996. – 96 с.
10. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УКРФ / Н.А. Лопашенко. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 802 с.
11. *Ваулина Т.И.* Нарушение правил охраны неживой природы / Т.И. Ваулина // Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.Н. Новоселов. – М.: Издательская группа ИНФРА М-Норма, 1997. – С. 502–504.
12. *Гавриш С.Б.* Комментар до ст. 242 КК України / С.Б. Гавриш // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисова, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 672–675.
13. *Антипов В.І.* Комментар до ст. 242 КК України / В.І. Антипов // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. – К.: АСК, 2002. – С. 539–543.
14. *Панько М.М.* Преступления против окружающей среды / М.М. Панько // Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков: ООО «Одиссей», 2001. – С. 496–541.
15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г., у 2 ч. – К.: Форум, 2001. – Ч. 2. – 944 с.
16. *Богомяков Ю.С.* Уголовно-правовая охрана природных богатств СССР / Ю.С. Богомяков // Автор диссертации канд. юр. наук. – Свердловск, 1972. – 16 с.
17. *Грабовская Н.П.* Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и народного здоров'я / Н.П. Грабовская // Советское уголовное право. Часть особенная. – Киев: РИО МВД СССР. – 1986. – С. 527–582.
18. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 р. № 17 // Вісник Верховного суду України. – 2005. – № 1 (53). – С. 9–12.
19. Экологический энциклопедический словарь. – М.: Издательский дом «Ноосфера», 1999. – 930 с.
20. *Навроцкий В.А.* Уголовная ответственность за загрязнение водоёмов: Автореф. дис. канд. юрид. наук / В.А. Навроцкий. – Харьков, 1982. – 16 с.
21. *Широков В.А.* Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие / В.А. Широков. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.
22. *Ковалев М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Ковалев // Советское уголовное право: Часть общая. М.: Юрид. лит., 1977. – С. 144–167.
23. *Зуйков Г.Г.* К вопросу об уголовно-правовом понятии и значении способа совершения преступления / Г.Г. Зуйков // Труды ВШ МВД СССР. – М., 1969. – Вып. 24. – С. 24–45.
24. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовной ответственности / Н.И. Панов. – Харьков: Вища школа, 1982. – 161 с.

25. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. – Т. IV. – 683 с.

26. *Бушуев Г.В.* Способ совершения преступления и его влияние на общественную опасность содеянного: Лекция / Г.В. Бушуев. – Омск: Высшая школа милиции МВД СССР, 1988. – 24 с.

27. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К.: НИИ РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 80 с.

28. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я.М. Браинин. – М.: Юрид. лит., 1963. – С. 75.

29. *Заброда К.* До чого призводить бездіяльність / К. Заброра // Сільські вісті. – 2001. – 11 жовтня.

30. *Широков В.А.* Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие / В.А. Широков. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.

31. *Митрошкин К.П., Берлянд М.С., Беличенко Ю.П.* и др. Водные ресурсы / К.П. Митрошкин, М.С. Берлянд, Ю.П. Беличенко // Охрана природы: Справочник. – М.: Агропромиздат, 1987. – С. 54–123.

32. Советский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.

33. Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 1999 року № 465 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 748 (748-2013-п) від 07.08.2013) // Офіційний вісник України. – № 13. – Ст. 518.

34. Про питну воду та питне водопостачання: Про внесення змін до Закону України від 18 листопада 2004 року № 2196-IV (Із змінами від 12.02.2015, ВВР, 2015, № 21, ст.133) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3259.

35. Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1107 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 34. – Ст. 2272.

36. Про затвердження Державних санітарних правил і норм «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання»: Наказ МОЗ (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 400 від 12.05.2010) // Режим електронного доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0136-97>

37. Державні санітарні правила і норми скидання з суден стічних, нафтоутримуючих, баластних вод і сміття у водоймища від 9 липня 1997 року (ДСанПІН 199–97) // ЗП України. – 1997. – № 10. – Ст. 292.

38. Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 року № 413 // ЗП України. – 1996. – № 10. – Ст. 292.

39. *Навроцький В. О.* Предмет злочинного забруднення водойм (ст. 228 КК УРСР) / В.О. Навроцький // Радянське право. – 1982. – № 3. – С. 64–67.

40. *Смитиенко В.М.* Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР / В.М.Смитиенко. – К.: Вища школа, 1989. – 243 с.

41. *Петин В.А.* Классификация методов очистки производственных сточных вод. Механическая и химическая очистка стоков / В.А. Петин // Охрана окружающей среды. – К.: Вища школа, 1988. – С. 140–147, 418.

42. *Ситник К.М., Брайон А.В., Гордецкий А.В.* Биосфера. Экология. Охрана природы / К.М. Ситник, А.В. Брайон, А.В. Гордецкий. – К.: Наукова думка, 1987. – 534 с.
43. *Юшманов О.Л., Шабанов В.В., Галямина И.Г.* и др. Комплексное использование и охрана водных ресурсов / О.Л. Юшманов, В.В. Шабанов, И.Г. Галямина. – М.: Агропромиздат, 1985. – 303 с.
44. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Рус. язык, 1987. – 750 с.
45. *Пакутин В.Д.* Ответственность за незаконную порубку леса / В.Д. Пакутин // Соц. законность. – 1978. – № 1. – С. 42–44.
46. *Жевлаков Э.Н.* Преступления против природных богатств СССР / Э.Н. Жевлаков. – М.: Юрид. лит., 1983. – 80 с.
47. Про затвердження плану заходів на 2008 рік щодо вдосконалення дозвільної системи у сфері господарської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.04.2008 N 576-р (576-2008-р): Електронний доступ: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/576-2008-р>
48. *Петров В.В.* Правовая охрана вод / В.В. Петров // Правовая охрана природы в СССР. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 155–173.
49. *Петров В.В.* Правовая охрана природы в СССР / В.В. Петров. – М.: Юрид. лит., 1984. – 384 с.
50. Украинская Советская энциклопедия. – К.: Главная редакция УСЭ, 1979. – Т. 4. – 560 с.
51. *Кондратюк Е.М., Хорхота Г.И.* Словник – довідник з екології / Е.М. Кондратюк, Г.И. Хорхота. – К.: Урожай, 1987. – 160 с.
52. *Колбасов О.С.* Правовой режим использования и охраны вод. Природно-ресурсовое право и правовая охрана окружающей среды / О.С. Колбасов. – М.: Юрид. лит., 1988. – С. 240–267.
53. *Колотинская Е.М.* Правовая охрана вод в СССР / Е.М. Колотинская // Правовая охрана природы. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – С. 141–158.
54. *Миронов Г.В.* Правовой режим вод и земли государственного водного фонда и их правовая охрана / Г.В. Миронов // Сельскохозяйственное природоресурсовое законодательство и правовая охрана природы. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 125–135.
55. *Дудоров О.О.* Коментар до ст. 242 КК України / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 року / За ред. Мельника М.І., Хавронюка М.І. – К.: Каннон, 2001. – С. 644–648.
56. *Дубовик О.Л.* Экологическое правонарушение: понятие и виды / О.Л. Дубовик // Окружающая среда под охраной закона. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 104–177.
57. *Грабовская Н.П.* Преступления против здоровья населения / Н.П. Грабовская // Курс советского уголовного права. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – Т. 5. – С. 3–219.
58. *Повелицина П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР / П.Ф. Повелицина. – М.: Юрид. лит., 1981. – 88 с.
59. *Матвейчук В.К.* Нарушение уголовного законодательства о рациональном использовании и охране земли / В.К. Матвейчук // Депонирована в ИНИОН АН СССР, 1982. – № 37842. – 43 с.
60. Большая советская энциклопедия. – М.: Изд-во «Энциклопедия», 1975. – Т. 9. – 986 с.

61. Справочник по охране водных ресурсов / В. А. Львов, В.Н. Ладыженский, Н.К. Кузин и др. – К.: Урожай, 1989. – 176 с.
62. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.
63. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.
64. *Jozeph Raz*. Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.
65. *Kiss A*. Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges. 1976. – 49 p.
66. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Tell. – Berline, 1957. – 312 s.

REFERENCES

1. *Komissarov A.M.* Prestuplenija, posjagajushhie na racional'noe ispol'zovanie i ohranu vody i vozduha / A.M Komissarov // Sovetskoe ugovolnoe pravo: Oso-bennaja chast'. – M.: Jurid.lit., 1988. – S. 328–333.
2. *Matyshevskij P.S.* Dolzhnostnye prestuplenija / P.S. Matyshevskij // Ugolovnyj ko-deks Ukrainy: Nauchno-prakticheskij kommentarij. – K.: Izd-vo «Fita», 1995. – S. 528–548.
3. *Pakutin V.D.* Ugolovno-pravovaja ohrana vod i vozduha ot zagrijaz-nenij / V.D. Pakutin // Soc. zakonnost'. – 1977. – № 6. – S. 40–42.
4. *Jakubovich M.I.* Prestuplenija protiv obshhestvennoj bezopasnosti, obshhestvennogo porjadka i zdorov'ja naselenija / M.I. Jakubovich // Sovetskoe ugovolnoe pravo. Chast' Osobennaja. – M.: Jurid. lit., 1973. – S. 463–523.
5. *Kurinov B.A.* Kommentarij k st. 223 UK RSFSR / B.A. Kurinov // Kommentarij k ugovolnomu kodeksu RSFSR. – M.: Jurid. lit., 1980. – S. 423–424.
6. *Tjzhkova I.M.* Prestuplenija protiv prirodnyh bogatstv / I.M. Tjzhkova // Sovetskoe ugovolnoe pravo. Osobennaja chast'. –M.: Izd-vo MGU, 1982. – S. 253–269.
7. *Ignatov A.N.* Prestuplenija protiv zdorov'ja naselenija / A.N. Ignatov // Kurs sovetskogo ugovolnogo prava. – M.: Nauka, 1971. – T. VI. – S. 428–446.
8. *Kuznecova N.F., Kriger G.A.* Prestuplenija protiv obshhestvennoj bezopasnosti, obshhestvennogo porjadka i zdorov'ja naselenija / N.F. Kuznecova, G.A. Kriger // Sovetskoe ugovolnoe pravo. Osobennaja chast'. – M.: Izd-vo MGU, 1971. – S. 363–405.
9. *Zhevlakov Je.N.* Jekologicheskie prestuplenija i jekologicheskaja prestupnost': Uchebnoe posobie / Je.N. Zhevlakov. – M.: Belye al'vy, 1996. – 96 s.
10. *Lopashenko N.A.* Jekologicheskie prestuplenija: Komentarij k gl. 26 UKRF / N.A. Lopashenko. – SPb.: Izdatel'stvo «Juridicheskij centr Press», 2002. – 802 s.
11. *Vaulina T.I.* Narushenie pravil ohrany nezhivoj prirody / T.I. Vaulina // Ugolovnoe pravo. Osobennaja chast'. Uchebnik dlja vuzov /Otv. red. I.Ja. Kozachenko, Z.A. Neznamova, G.N. Novoselov. – M.: Izdatel'skaja gruppa INFRA M-Norma, 1997. – S. 502–504.
12. *Havrysh S.B.* Komentar do st. 242 KK Ukrainy / S.B. Havrysh // Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / Iu.V. Baulin, V.I. Borysova, S.B. Havrysh ta in.; Za zah. red. V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. – K.: Kontsern «Vydavnychiy Dim «In Yure», 2003. – S. 672–675.
13. *Antypov V.I.* Komentar do st. 242 KK Ukrainy / V.I. Antypov // Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / Za red. S.S. Yatsenka. – K.: ASK, 2002. – S. 539–543.

14. *Pan'ko M.M.* Prestuplenija protiv okružhajushhej sredy / M.M. Pan'ko // Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Kommentarij / Pod red. Ju.A. Karmazina i E.L. Strel'cova. – Har'kov: OOO «Odisej», 2001. – S. 496–541.

15. Naukovo-praktychni komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy / Pid zah. red. Potebenka M.O., Honcharenka V.H., u 2 ch. – K.: Forum, 2001. – Ch. 2. – 944 s.

16. *Bohomyakov YU.S.* Uholovno-pravovaya okhrana pryrodnykh bohat-stv SSSR / YU.S. Bohomyakov // Avtor dySSERTatsyy kand. jur. nauk. – Sverdlovsk, 1972. – 16 s.

17. *Hrabovskaya N.P.* Prestupleniya protyv obshchestvennoy bezopasnos-ty, obshchestvennogo porjadka y narodnogo zdorovya / N.P. Hrabovskaya // Sovet-skoe uholovnoe pravo. Chast osobennaya. – Kyev: RYO MVD SSSR. – 1986. – S. 527–582.

18. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny ta inshi pravoporushennia pro-ty dovkillia: Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 10.12.2004 r. № 17 // Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrainy. – 2005. – № 1 (53). – S. 9-12.

19. Jekologicheskij jenciklopedicheskij slovar'. – M.: Izdatel'skij dom «Noosfera», 1999. – 930 s.

20. *Navrockij V.A.* Ugolovnaja otvetstvennost' za zagryznenie vodojomov: Avtoref. dis. kand. jurid. nauk / V.A. Navrockij. – Har'kov, 1982. – 16 s.

21. *Shirokov V.A.* Prestuplenija v oblasti ohrany okružhajushhej sredy: Uchebnoe posobie / V.A. Shirokov. – Habarovsk: Habarovskaja vysshaja shkola MVD SSSR, 1985. – 64 s.

22. *Kovalev M.I.* Ob#ektivnaja storona prestuplenija / M.I. Kovalev // Sovetskoe ugolovnoe pravo: Chast' obshhaja. M.: Jurid. lit., 1977. – S. 144–167.

23. *Zujkov G.G.* K voprosu ob ugolovno-pravovom ponjatii i znachenii sposoba sovershenija prestuplenija / G.G. Zujkov // Trudy VSh MVD SSSR. – M., 1969. – Vyp. 24. – S. 24–45.

24. *Panov N.I.* Sposob sovershenija prestuplenija i ugolovnoj otvetstvennosti / N.I. Panov. – Har'kov: Vishha shkola, 1982. – 161 s.

25. *Dal' V.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikorussskogo jazika / V. Dal'. – M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, 1956. – T.IV. – 683 s.

26. *Bushuev G.V.* Sposobsovershenija prestuplenija i ego vlijanie na obshhestvennuju opasnost' sodejannogo: Lekcija / G.V. Bushuev. – Omsk: Vysshaja shkola milicii VMD SSSR, 1988. – 24 s.

27. *Matvejchuk V.K.* Ugolovno-pravovaja bor'ba organov vnutrennih del s prestupnym zagryzneniem vodnyh ob#ektov: Uchebnoe posobie / V.K. Matvejchuk. – K.: NII RIO Ukrainskoj akademii vnutrennih del, 1992. – 80 s.

28. *Brajnin Ja.M.* Ugolovnaja otvetstvennost' i ee osnovanie v sovetskom ugolovnom prave / Ja.M. Brajnin. – M.: Jurid. lit., 1963. – C. 75.

29. *Zabroda K.* Do choho pryzvodyt bezdiialnist / K. Zabroda // Silski visti. – 2001. – 11 zhovtnia.

30. *Shirokov V.A.* Prestuplenija v oblasti ohrany okružhajushhej sredy: Uchebnoe posobie / V.A. Shirokov. – Habarovsk: Habarovskaja vysshaja shkola MVD SSSR, 1985. – 64 s.

31. *Mitroshkin K.P., Berljand M.E., Belichenko Ju.P.* i dr. Vodnye resursy / K.P. Mitroshkin, M.E. Berljand, Ju.P. Belichenko // Ohrana prirody: Spravochnik. – M.: Agropromizdat, 1987. – S. 54–123.

32. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar'. – M.: Sov. jenciklopedija, 1984. – 1600 s.

33. Pro zatverdzhennia Pravyl okhorony poverkhnevnykh vod vid zabrudnennia zvorotnymy vodamy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 bereznia 1999 roku

№ 465 (Iz zminamy, vnesenymy zghidno z Postanovoiu KM № 748 (748-2013-p) vid 07.08.2013) // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – № 13. – St. 518.

34. Pro pytnu vodu ta pytne vodopostachannia: Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy vid 18 lystopada 2004 roku № 2196-IV (Iz zminamy vid 12.02.2015, VVR, 2015, № 21, st.133) // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2004. – № 50. – St. 3259.

35. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia ta zatverdzhennia normatyviv pytneho vodopostachannia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 serpnia 2004 roku № 1107 // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2004. – № 34. – St. 2272.

36. Pro zatverdzhennia Derzhavnykh sanitarnykh pravyl i norm “Voda pytna. Hihiiienichni vymohy do yakosti vody tsentralizovanoho hospodarsko-pytnoho vodopostachannia”: Nakaz MOZ (Iz zminamy, vnesenymy zghidno z Nakazom Ministerstva okhorony zdorovia № 400 vid 12.05.2010) // Rezhym elektronnoho dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0136-97>

37. Derzhavni sanitarni pravyla i normy skydannia z suden stichnykh, naftoutrymuiuchykh, balastnykh vod i smittia u vodoimyshcha vid 9 lypnia 1997 roku (DSanPIN 199-97) // ZP Ukrainy. – 1997. – № 10. – St. 292.

38. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia derzhavnoho vodnoho kadastru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 kvitnia 1996 roku № 413 // ZP Ukrainy. – 1996. – № 10. – St. 292.

39. *Navrotskyi V.O.* Predmet zlochynnoho zabrudnennia vodoim (st. 228 KK URSS) / *V.O. Navrotskyi* // Radianske pravo. – 1982. – № 3. – S. 64–67.

40. *Smitienko V.M.* Ugolovno-pravovaja ohrana zdorov'ja naselenija v SSSR / *V.M.Smitienko*. – K.: Vishha shkola, 1989. – 243 s.

41. *Petin V.A.* Klassifikacija metodov ochistki proizvodstvennykh stochnykh vod. Mehanicheskaja i himicheskaja ochistka stokov / *V.A. Petin* // Ohrana okruzhajushhej sredi. – K.: Vishha shkola, 1988. – S. 140–147, 418.

42. *Sitnik K.M., Brajon A.V., Gordeckij A.V.* Biosfera. Jekologija. Ohrana prirody / *K.M. Sitnik, A.V. Brajon, A.V. Gordeckij*. – K.: Naukova dumka, 1987. – 534 s.

43. *Jushmanov O.L., Shabanov V.V., Galjamina I.G.* i dr. Kompleksnoe ispol'zovanie i ohrana vodnyh resursov / *O.L. Jushmanov, V.V. Shabanov, I.G. Galjamina*. – M.: Agropromizdat, 1985. – 303 s.

44. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo jazika / *S.I. Ozhegov*. – M.: Rus. jazyk, 1987. – 750 s.

45. *Pakutin V.D.* Otvetstvennost' za nezakonnuju porubku lesa / *V.D. Pakutin* // Soc. zakonnost'. – 1978. – № 1. – S. 42–44.

46. *Zhevlakov Je.N.* Prestuplenija protiv prirodnyh bogatstv SSSR / *Je.N. Zhevlakov*. – M.: Jurid. lit., 1983. – 80 s.

47. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2008 rik shchodo vdoskonalennia dozvilnoi systemy u sferi hospodarskoi diialnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.04.2008 N 576-r (576-2008-r): Elektronnyi dostup: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/576-2008-r>.

48. *Petrov V. V.* Pravovaja ohrana vod / *V.V. Petrov* // Pravovaja ohrana prirody v SSSR. – M.: Jurid. lit., 1976. – S. 155–173.

49. *Petrov V.V.* Pravovaja ohrana prirody v SSSR / *V.V. Petrov*. – M.: Jurid. lit., 1984. – 384 s.

50. Ukrainskaja Sovetskaja jenciklopedija. – K.: Glavnaja redakcija USJe, 1979. – T. 4. – 560 s.

51. *Kondratjuk E.M., Horhota G.I.* Slovník – dovidník z ekologii / *E.M. Kondratjuk, G.I. Horhota*. – K.: Urozhaj, 1987. – 160 s.

52. Kolbasov O.S. Pravovoj rezhim ispol'zovanija i ohrany vod. Prirodnoresursovoe pravo i pravovaja ohrana okružhajushhej sredy / O.S. Kolbasov. – M.: Jurid. lit., 1988. – S. 240–267.
53. Kolotinskaja E.M. Pravovaja ohrana vod v SSSR / E.M. Kolotinskaja / Pravovaja ohrana prirody. – M.: Izd-vo MGU, 1980. – S. 141–158.
54. Mironov G.V. Pravovoj rezhim vod i zemli gosudarstvennogo vod-nogo fonda i ih pravovaja ohrana / G.V. Mironov // Sel'skohozjajstvennoe prirodnoresursovoe zakonodatel'stvo i pravovaja ohrana prirody. – M.: Jurid. lit., 1989. – S. 125–135.
55. Dudorov O.O. Komentar do st. 242 KK Ukrainy / O.O. Dudorov // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy vid 5 sichnia 2001 roku / Za red. Melnyka M.I., Khavroniuka M.I. – K.: Kannon, 2001. – S. 644–648.
56. Dubovik O.L. Jekologicheskoe pravonarushenie: ponjatie i vidy / O.L. Dubovik // Okružhajushhaja sreda pod ohranoj zakona. – M.: Jurid. lit., 1989. – S. 104–177.
57. Grabovskaja N.P. Prestuplenija protiv zdorov'ja naselenija / N.P. Grabovskaja // Kurs sovetskogo ugolovnogo prava. – L.: Izd-vo LGU, 1981. – T. 5. – S. 3–219.
58. Povelicina P.F. Ugolovno-pravovaja ohrana prirody v SSSR / P.F. Povelicina. – M.: Jurid. lit., 1981. – 88 s.
59. Matvejchuk V.K. Narushenie ugolovnogo zakonodatel'stva o raci-onal'nom ispol'zovanii i ohrane zemli / V.K. Matvejchuk // Deponirovana v INION ANSSSR, 1982. – № 37842. – 43 s.
60. Bol'shaja sovetskaja jenciklopedija. – M.: Izd-vo «Jenciklopedija», 1975. – T. 9. – 986 s.
61. Spravochnik po ohrane vodnyh resursov / V. A. L'vov, V.N. Ladyzhenskij, N.K. Kuzin i dr. – K.: Urozhaj, 1989. – 176 s.
62. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.
63. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.
64. Jozeph Raz. Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.
65. Kiss A. Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges, 1976. – 49 p.
66. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demohratischen Republik. Allgemeine Tell. – Berline, 1957. – 312 s.

Матвійчук В.К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми

У статті досліджується об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод і розв'язується ряд теоретичних та прикладних проблем з цього питання. Автор з'ясовує цілу низку термінів і понять, які надають можливість розкрити зовнішній прояв злочину порушення правил охорони вод. У дослідження пропонується низка понять, які розкривають це суспільно небезпечне діяння.

Ключові слова: водні об'єкти, місце, час, знаряддя, джерела, вчинення злочину, охорона, раціональне використання, дія та бездіяльність.

Матвейчук В.К. Объективная сторона преступления нарушение правил охраны вод: теоретические и прикладные проблемы

В статье исследуется объективная сторона преступления нарушение правил охраны вод и решается ряд теоретических и прикладных проблем по этому вопросу.

Автор выясняет целый ряд терминов и понятий, которые дают возможность раскрыть внешнее проявление преступления нарушение правил охраны вод. В работе предлагается ряд понятий, раскрывающих это общественно опасное деяние.

Ключевые слова: водные объекты, место, время, орудия, источники, совершение преступления, охрана, рациональное использование, действие и бездействие.

Matviichuk V. Objective side of the crime of violation of water protection rules: theoretical and applied problems

In the article investigates the objective side of the crime of violation of water protection rules and solves a number of theoretical and applied problems on this issue. The author finds a number of terms and concepts that enable to reveal the outward manifestation of the crime of violation of water protection rules. The paper proposed a number of concepts that reveal this socially dangerous act.

Keywords: Water bodies; Place; Time; Tools; Sources; Commission of crime; Protection; Rational use; Action and inaction.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2016.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL NEW REQUIREMENTS FOR ARTICLES

Articles sent to the Editor of «Juridical science», according to the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine decree №7D05/1 dated January 15, 2003 «On increasing demands for specialized issues listed in HAC of Ukraine» should include the following:

- A scientific article should be relevant, with clearly defined problematic issues, include scientific positions developed by the author, the conclusions of scientific and practical importance of scientific work; including determination of UDC.

- The paper should include the following elements:
 - a problem and its relation to important scientific and practical tasks;
 - analysis of recent researches and publications on the issue to be considered;
 - definition of specific issues that are not solved in the problem for research chosen;
 - formulation of the objectives of the article;
 - summary of the main conclusions of the study;
 - conclusions of this study;
 - in the article should be no less than 15 references;
 - internal structure – sections with names or selected parts.
- Name, surname and title of the article in addition to the Ukrainian language should be also in English.

- References to this or that research should be placed in brackets according to the number of mentioning in the list of references with indication of appropriate page ([3, p. 12]).

A list of sources at the end of the article are compiled in accordance with International Standard of Ukraine DSTU GOST 7.1:2006 «A System of Standards on Information, Librarianship and publishing. A Bibliographic Notation. A Bibliographic Description. General Requirements and Rules of Composition». Also in the source list has to be at least 5 English language references.

- After he references are added abstracts and keywords in three languages (Ukrainian, Russian and English).

- Abstracts should include: an author's name, a title of the article in (Ukrainian, Russian and English) languages. The authors should pay attention that there should be an abstract in English and half a page A-4 (in a separate file).

- The English text should be executed at the professional level of language proficiency. In the case of a text translated, for example, through the Internet Translator (Google, etc.), or unprofessional, the article will not be accepted for publication.

The article and the abstract should be named:

1. issue number should be placed before the name (11, 4, 7, etc.);
2. dot after the number of issue you should place 2 last figures of the year (14, 15, etc.);
3. underscores (_), then the type of document note – abstract topic – Article;
4. after the title of the articles, underscores (which separate code with the author's name) you should place the author's last name, name in English and initials.

Example: 11.14_note_Olenenko A.doc (where «note» – markS annotations) or 11.14_ topic _ Olenenko A.doc. (Where the topic – refer to the article).

- Publication (title, information about author, text, references, abstract, and keywords) should not exceed 20-30 000 signs.

Additions to the scientific article:

- An electronic version of the article in a format MS Word (docx or doc);
- Information about the author in Ukrainian and English (surname, first name, middle name (in full), academic degree, academic status, place of work and position, mailing address, telephone number);

- A statement signed by the author (s) that sent the article is had been not printed and have not given to any other editions;

- a photo of the author (s) in the format jpg, tif;

- Qualitative illustrative materials supplied by a name and number suitable for scanning;

- Extract from the minutes of the Department with recommendation of the article for publication, duly certified (for the Articles of Ph.D., graduate students and adjunct academic degree).

- An article submitted to the editor without complying with these requirements shall not be published.

- All the authors to note: when supplying article necessarily indicate a brief information about the author, telephone and your own e-mail to ease communication with authors.

Editors reserve the right to review, edit, and reduce decline articles.

For authenticity of the article the author is responsible for.

The royalties are not paid for the publication.

Reprints of published materials in the journal are made only with the permission of the author and the publisher.

Available materials are not returned.

Higher education institution «National Academy of Management»

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

«Juridical science»

03151, Kyiv, Vinnytska street, 10

Тел. (044)246-24-34